

2013

Baggrundsmateriale til Red Barnets konference 8/10 2013

Niels Ejbye-Ernst

IGN Københavns Universitet og VIAUC

26-08-2013

Indhold

1.	Indledning	2
2.	Konklusioner på baggrund af kompendiet	4
3.	Metodiske overvejelser	7
4.	Udsatte børn /udsatte familier	11
4.1.	Udsatte børn i skole og institution	13
4.2.	Udsatte børns fritidsliv	13
4.3.	Familiens betydning for ændringer i udsatte børns liv	14
4.4.	Familiens betydning eksemplificeret gennem udsatte børn og fysisk aktivitet	15
5.	Udsatte børn/ familier i naturen	17
5.1.	Kommer børn i naturen i dag?	17
5.2.	Om udsatte børns/ familiers besøg af grønne områder i dagligdagen	18
5.3.	Børn med ikke vestlig etnisk baggrund	19
5.4.	Forældrenes vaner har stor betydning for børns præferencer for naturen	20
6.	Positive forhold ved børns naturmøde	22
6.1.	Fysisk aktivitet	22
6.2.	Kropslig leg i naturen	22
6.3.	Naturens sundhedsmæssige betydning	23
6.4.	Overvægt og færdsel i grønne områder	25
6.5.	Barrierer for at udsatte børn/familier færdes i grønne områder	26
6.6.	Sociale relationer	28
6.7.	Udsatte børn og omverdenens kendskab	29
6.8.	Udsatte børn i børnehave og skole (læringsformer)	30
7.	The restorative environment – omgivelsernes betydning for et godt liv	32
7.1.	AAR - Aesthetic and Affective Responses	32
7.2.	”TheAttention Restoration Theory”(ART)	33
	ART teorien er fulgt op med studier af børn:	35
7.3.	Signifikante livserfaringer	36
7.4.	Opsamling af de tre teorier	38
8.	Diskussion og perspektivering	39
9.	Litteratur	43

1. Indledning

Dette kompendium er udarbejdet som et baggrundspapir til Red Barnets konference ”Om sociale indsatser i naturen for udsatte børn, unge og familier” d.8. oktober 2013 på Skovskolen i Nødebo.

Der findes efterhånden en del projekter, hvor aktiviteter i naturen indgår i arbejdet med udsatte børn eller unge. Eksempler er dag- eller døgninstitutioner, der inddrager naturen i det pædagogiske arbejde (se fx natursamarbejder 2009¹) og rapporten ”Natur og Fællesskab” – om Red Barnets naturvejledningsprojekt for udsatte børn (Bæk-Sørensen 2010).

I Red Barnets rapport fremhæves, at naturen er et godt sted for arbejde med sociale kompetencer. De børnegrupper, der deltog i projektet, følte, at de som gruppe fungerede bedre sammen i naturen, og at de gennem projektet fik et bedre forhold til lærere og pædagoger. Børnene rapporterede også, at de følte sig mindre stressede, og at de gennem aktiviteterne så muligheder for at bruge naturen i fremtiden. Evalueringen var baseret på interviews med nogle af deltagerne.

I en rapport fra Natursamarbejdet (Ejbye-Ernst 2009) fremhæves, at kontinuitet i inddragelse af grønne områder er vigtig for målgruppen udsatte børn, og at enkeltstående arrangementer ikke har den store betydning. I rapporten fremhæves desuden, at det er væsentligt at inddrage børnenes familier, for at indsatserne skal få betydning for børnene.

Projektet peger på måder at arbejde med udsatte, urolige eller opmærksomhedsforstyrrede børn, der kunne få vidtrækkende perspektiver, hvis de blev systematisk afprøvet og grundigt efterforsket.

I udviklingsarbejdet er der arbejdet med tiltag til at involvere forældre til udsatte børn i børnenes dagligdag. (Ejbye-Ernst 2009 s. 46)

Naturen bliver i dag også brugt i forbindelse med

- behandling af stressramte (Stress haver i Nacadia², Alnarp³)
- forløb for mennesker udenfor arbejdsmarkedet (Mariendal⁴)
- traumatiserede veteraner fra militæret⁵
- arbejde med ældre indenfor demens området.

¹ <http://www.aarhus.dk/~media/Dokumenter/MBU/VI/Redskaber-og-inspiration/Natursamarbejdet/natursamarbejdet20rapport202009.pdf>

² http://www.life.ku.dk/english/nyheder/2011/972_therapy_garden.aspx

³ <http://www.slu.se/>

⁴ http://www.natur-vejleder.dk/6storage/853/26/terapihaveprojekt_karin_winter_m_fl.pdf

⁵ <http://www.dr.dk/Nyheder/Indland/2013/06/26/231238.htm>

-

I arbejdet med mennesker med psykisk eller fysisk nedsat funktionsevne, har naturen også i mange år været en del af tilbuddet, og mange bosteder og institutioner har aktiviteter, der foregår i grønne områder (fx Maria Magdalene⁶, Skovlund Holstebro⁷)

En række af professionerne, der står for undervisning og opdragelse (lærere og pædagoger), samt professioner, der arbejder med mennesker med vanskeligheder i livet (psykologer, fysioterapeuter, ergoterapeuter, SOSU området), har set muligheder i, at deres arbejde foregår i grønne områder.

Kompendiet vil uddybe, hvad der kan forstås ved udsatte børn, unge og deres familier og fremhæve relevant forskning eller indsatser, der fremover kan underbygge, at naturen kommer til at spille en større rolle i forbindelse med sociale indsatser.

⁶ <http://www.syddjurs.dk/indhold/udeholdet>

⁷ <http://www.holstebro.dk/Skovlund-1378.aspx>

2. Konklusioner på baggrund af kompendiet

Naturen som social løftstang?

Det er påvist gennem megen forskning, at det at være i grønne områder er positivt for børn og voksne. (Kompendiets afsnit 6 og 7)

Gennem forskellige forskningsindsatser er det underbygget, at grønne områder i dag er arena for mange menneskers fritid, og at de her gennem bevægelse, fordybelse og trivsel, får mulighed for at få et sundt og godt liv. Det er vist i større undersøgelser, at mennesker, der lever tæt på grønne områder, føler en større livskvalitet, og at de føler sig mindre stressede og syge end andre. (afsnit 5)

Der er tilsvarende vist i mange studier, at såvel børnehavebørn som skolebørn har trivselsmæssige, sundhedsmæssige og læringsmæssige gevinster ved at pædagogisk arbejde og undervisning foregår i det fri. (afsnit 6)

Det Nationale Forskningscenter for Velfærd har gennem en lang række forskningsarbejder undersøgt, hvordan socialt udsatte mennesker lever og trives. Socialt udsatte mennesker ses i disse arbejder som mennesker, der er udsat for flere risikofaktorer, der tilsammen kan påvirke livet negativt. Risikofaktorerne er komplekse sammenfald af fattigdom, lav uddannelse, arbejdsløshed, etnisk baggrund, eneforsørgelse, misbrug og overførselsindkomst⁸, som tilsammen kan påvirke familien og specielt børns liv negativt. Det betyder, at børn af disse familier deltager meget lidt i fritidsaktiviteter, at børnene er mindre aktive socialt, og at de derigennem bliver ekskluderet fra mange sociale sammenhænge. (afsnit 4)

En del forskning viser, at udsatte sjældent kommer i grønne områder. De opfatter sig selv mere stressede end gennemsnitsbefolkningen, de er mindre aktive kropsligt, og der er en større andel af dem, der er inaktive i forbindelse med fritidsliv med bl.a. livsstilmæssige problemer til følge.

Det er sandsynliggjort i dette materiale, at naturfremmede familier får naturfremmede børn. I Danmark er der i dag en generel tendens til, at børn kommer mindre i grønne områder i fritiden end tidligere, samt at dette specielt gør sig gældende for udsatte familier. Når der ikke er vaner for at se

⁸ Det skal understeges, at der ikke findes direkte sammenhænge mellem enkeltfaktorerne og det at være socialt udsat. Der findes mange fattige familier der fungerer fint, og de fleste familier med ikke vestlig etnisk baggrund er velfungerende. De nævnte faktorer skal ses sammenhængende, og ophobningen af disse kan af SFI påvises statistisk at være problematisk.

mulighederne i de grønne områder i familien, bliver dette også blinde pletter i børnenes oplevelse af muligheder i hverdagen. Der findes mange kampagner, der støtter befolkningen i at komme udenfor, for at få del i de mange positive muligheder for trivsel og livsstil, der findes i den danske natur. Disse muligheder ses og bruges af naturinteresserede familier, af ”de unge ældre⁹” og af unge, der i forvejen er aktive indenfor friluftslivet. Men initiativerne rammer ikke socialt udsatte familier, der ofte har strukturelle barrierer, der påvirker deres brug af grønne områder. De bor langt fra de attraktive områder, har dårlig økonomi, lever et presset liv og har problemer med fx transport. (afsnit 4 og 5)

Det Nationale Forskningscenter for Velfærd har i flere forskningsarbejder vist, at for at støtte udsatte børns aktiviteter er det nødvendigt at inddrage familie og netværk. (afsnit 4)

Der er stort potentiale for at bruge naturen som en ”social løftestang”, hvis der er politisk bevågenhed herfor. Hvis der skal sættes på, at specielt de udsatte familier opdager trivsels- og sundhedsmæssige muligheder i de grønne områder, er det nødvendigt at lave specifikke indsatser, der retter sig mod udsatte familier og udsatte boligområder.

Det kan i nogle tilfælde godt samordnes med de mange generelle tiltag som Naturens dag, Skovens dag, åbent naturcenter osv. Men en forudsætning for at det lykkes, er at de udsatte familier inviteres gennem en direkte indsats af fx boligsociale medarbejdere, naturformidlere eller andre. Og at der opbygges vaner i familierne for at se de grønne områder som en mulighed.

Hvis naturen skal indgå i socialpolitisk indsatser, er det nødvendigt, at der både laves specifikke indsatser rettet mod familien og mere generelle indsatser, der understøtter brug af naturen i vores samfundsinstitutioner.

Indenfor dagtilbud og skole skal lærere og pædagoger inddrage grønne områder i den pædagogiske tænkning, også i kvarterer med mange vanskeligt stillede børn. Det vil også være en god ide at invitere familierne med til specielle naturrelaterede arrangementer, for at vise dem de muligheder, deres børn har for leg og læring i grønne områder.

Indenfor specialpædagogikken bør pædagoger og lærere tænke grønne områder ind i deres daglige pædagogiske praksis. De positive muligheder i dette er vist i mange forskningsbaserede projekter. (Christensen 2013)

⁹ Aldersgruppen 55- 65 år kommer meget i naturen (Jensen 2008)

Indenfor misbrugsområdet bør behandlere og terapeuter inddrage mulighederne for afstresning og trivsel i naturen i deres arbejde.

Det er desuden nødvendigt at støtte, at udsatte familier inviteres til at se de gratis muligheder, der findes i deres nærområder. Det vil kunne få stor betydning for familiernes trivsel, sundhed og læring.

At bruge naturen som social løftestang for udsatte borgere er en indsats, der inddrager såvel institutioner, boligsociale arbejdere, frivillige som diverse behandlere. Der er mange studier, der viser lovende resultater i et samfundsmæssigt perspektiv på disse indsatser, idet sundhed, trivsel og læring er forudsætning for et godt liv.

3. Metodiske overvejelser.

Opgaven med at udarbejde et kompendium med en række relevante tekster til Red Barnets konference om udsatte børn/ familier i naturen er af flere grunde problematisk og umulig at gennemføre systematisk:

- Arbejdsopgaven er på ret få arbejdstimer¹⁰, og den er derfor ikke stor nok til at lave systematiske litteratursøgninger på en række databaser.
- I litteraturen er begrebet udsatte børn (børn i risiko) bestemt ikke entydigt opfattet. I oversigten iagttages begrebet gennem en række nyere rapporter fra SFI og DPU. (interval 2007 – 2013) samt ud fra ny videnoversigt skrevet af Øjvind Kvello (2013) om børn i risiko.

Det skal påpeges, at der ikke er direkte sammenhænge mellem mange af kompendiets henvisninger og betegnelsen socialt udsat. Der er absolut ikke direkte sammenhæng mellem fx fattigdom, lav uddannelse, ikke vestlig etnisk baggrund, børn af enlige mødre og udsathed. Der findes børn/ familier, der trods en række risikofaktorer fx lav uddannelse, dårlig økonomi, ingen tilknytning til arbejdsmarkedet eller familier med en enig forsørger, alligevel klarer sig rigtigt godt. Statistisk set er der dog flere børn, påvirket af mange af disse risikofaktorer, der er udsatte.

I mange af de fremhævede undersøgelser om risikogrupper er der undtagelser, hvor summen af beskyttelsesfaktorer overstiger risikofaktorer. ”*Beskyttelsesfaktorer ...handler om individets reaktion på eller mentale og praktiske håndtering af stress eller vanskelige forhold i livet*” (Kvello s. 217)

Der findes ikke forskning om inddragelse af naturen i arbejdet med udsatte børn eller familier i Danmark. Red Barnet har taget initiativer gennem konkret pædagogisk arbejde med feltet (Bæk-Sørensen 2010) og i en enkelt bog belyses nogle aspekter af pædagogisk arbejde i naturen med risikobørn i et arbejde om specialundervisning i naturen (Grundahl & Larsen 2010)

I rapporten vil jeg ikke uddybe naturbegrebet eller begrebet friluftsliv i begrebernes kompleksitet:

Ordene natur og naturlig har en række betydninger af stor rækkevidde og forskellighed. ”Nature is possibly the most complex word in the language” siger Raymond Williams i sit minileksikon *Keywords* (219-24). (Fink 1995 s.149)

¹⁰ Der er kun afsat 60 arbejdstimer til arbejdet

Når der skrives natur i kompendiet refereres til en aktiviteter under åben himmel i kulturlandskabet. Naturen kan derfor være det åbne land, i skove eller i mindre kulturprægede områder såvel som grønne bynære områder, parker, plantager og småskove. Synonymt for begrebet natur bruges grønne områder.

Når der skrives om befolkningens vaner med friluftsliv, er friluftsliv forstået som aktiviteter under åben himmel i grønne områder, som kan være mere eller mindre kulturprægede. Det kan såvel være fritidsaktiviteter som aktiviteter i skole eller børnehave. Kompendiet diskuterer ikke begrebet friluftsliv, der i sin mangfoldighed kan betyde både længerevarende turaktiviteter i store naturområder (Nordisk friluftstradition, Bentsen et al. 2009) og de fleste aktiviteter under åben himmel i byer og parker.

Hovedparten af de undersøgelser, der findes, er kvantitative undersøgelser, hvor der ud fra forskellige socioøkonomiske parametre kan trækkes data ud om aspekter ved familiers vaner i forhold til brugen af naturen. Der mangler kvalitative undersøgelser, der undersøger mere specifikke forhold om fx vaner, barrierer og værdier. Der mangler også undersøgelser, der ser på, hvordan forskellige former for pædagogisk arbejde i naturen eventuelt kan påvirke vaner og værdier i et naturfremmed segment i befolkningen, som udsatte børn/familier fremhæves at være (Jensen 2008).

Hovedparten af den indsamlede litteratur viser, at udsatte familier ikke kommer meget i naturen i deres hverdagsliv (Ibid.). De socioøkonomiske faktorer, der stærkest indkredser målgruppen, er økonomi og uddannelseslængde. Litteraturhenvisningerne er oftest studier, der undersøger, hvilke vaner målgruppen har med naturbrug, og efterfølgende kan der på baggrund af litteratur om positive effekter ved at færdes i naturen diskuteres, hvilke konsekvenser dette kan have for målgruppen. Dette gør en del af konklusionerne i kompendiet mindre sikre, idet der kan være en række andre forhold, der influerer på flere af temaerne i kompendiet.

I oversigten indgår også udvalgt forskning, der viser positive gevinster af at bruge naturen generelt, og afledt af dette hvilke problemer der kan påpeges for kompendiets målgruppe, som i mindre grad opnår disse positive effekter.

I oversigten fremhæves endvidere nogle empirisk underbyggede teorier, der begrundes naturkontakt, idet disse teorier i mange tilfælde er det teoretiske grundlag for de fremhævede forskningsarbejder.(afsnit 7)

Grundet den afgrænsede arbejdsopgave er kompendiet baseret på andre videnoversigter. Der henvises til den fulde litteraturliste, men i et indledende arbejde har jeg taget afsæt i nogle kilder, der i nogle tilfælde gennem referencer har ført nye kilder til ("sneboldeffekten"). Mit udgangspunkt var:

Children and nature network. På <http://www.childrenandnature.org/downloads> vol 1 – 5 er søgt på relevant forskning. Her er udelukkende refereret til reviews af relevante forskningsoversigter.

Tordson & Vale (2013) har lavet en videnoversigt, der fremhæver relevant forskning rettet mod børn, unge og natur. Her findes megen af den skandinaviske forskning kommenteret og suppleret med udvalgt engelsksproget litteratur. Oversigten har et specielt afsnit, der omhandler kønsmæssige, etniske og sociokulturelle forskelle. Dels er oversigten brugt i sin helhed, og dels er referencer angående etniske og sociokulturelle forskelle undersøgt dybere.

Mårtensson et al. (2011) Repræsenterer i "Den nyttiga utevistelsen" yderligere nordisk forskning, iagttaget fra et svensk perspektiv. Fra denne oversigt inddrages specielt referencer til naturens positive effekt på et godt liv.

Det nationale forskningscenter for velfærd har fra 2006 – 2012 udarbejdet en række studier af udsatte familier og udsatte børn. Her inddrages tre rapporter om udsatte børns fritidsvaner, samt rapporter, der undersøger omfang af udsathed og kriterier for at kalde børn/ familier for udsatte. Der er også arbejdet med relaterede rapporter, der fx undersøger, om tiltag indenfor fysisk aktivitet påvirker udsatte børns dagligdag. Rapporterne er suppleret med Kvello (2013), som inddrager nyere empirisk baseret litteratur om risiko børn.

Forskningscenter skov og Landskab har udarbejdet en række videnblade og rapporter, der fremlægger undersøgelser om befolkningens friluftslivsvaner.

Pædagogisk forskning fra DPU relateret til udsatte børn, fx Jensen et al. (2009). Palludan (2004) har suppleret med pædagogisk didaktiske vinkler på problematikkerne.

Ejbye- Ernst (2012) indeholder en videnoversigt om naturens betydning for krop, sundhed og læring.

Friluftsrådet har i 2013 støttet/udgivet to publikationer med oversigter med relevant viden. ("Fakta om friluftslivet" og "Sundhed og livskvalitet i naturen")

Miljøministeriet (2012) har udgivet oversigten ”Friluftslivets samfundsværdi”.

I litteraturoversigten er søgt i ovennævnte publikationer og efterfølgende i referencer fra disse.

Oversigten er ikke en systematisk oversigt, og oversigten er ikke dækkende for området.

4. Udsatte børn /udsatte familier

Som beskrevet i metodeafsnittet vil mange af de opgørelser, der findes om udsatte børn/familier være baseret på indikatorer for udsathed.

Der findes forskellige bud på, hvor mange udsatte børn der findes i Danmark. Christensen (2006) skriver:

”Undersøgelsen viser, at 9 pct. af de danske børn og 14 pct. af børn med anden etnisk baggrund end dansk har problemer. De scorer uden for normalområdet på spørgsmål, der måler barnets styrker og vanskeligheder, samtidig med at deres forældre karakteriseres som helt eller delvist ressourcetsvage. Disse børn har brug for en særlig forebyggende indsats.” (Christensen 2006 s. 7)

I rapporten ”Børn og unge i Danmark – velfærd og trivsel 2010” skrives opsummerende, at 15 procent af alle danske børn og unge er udsatte.

”Vi foretog i undersøgelsen et estimat ved at anvende data fra registrene, som jo omfatter hele befolkningen, og nåede på det grundlag frem til, at andelen af marginaliserede eller udsatte børn og unge snarere nærmer sig 15 pct”. (Ottesen 2010 s. 12)

I Ottesen vises, at andelen af udsatte børn/ unge varierer med alderen, således at der er færre små børn, der ifølge undersøgelsens kriterier er udsatte, end der er 18- 19 årige unge.

Betegnelsen ’udsatte børn’ bruges om børn, som er eller kan blive socialt udsatte. Det vil sige børn, som på baggrund af en række socioøkonomiske baggrundsfaktorer er i risikogruppen for at udvikle problemer, eller som allerede har problemer af eksempelvis følelsesmæssig eller social art i deres hverdagsliv. Der findes ikke konsensus om begrebet, og de fleste forskere/ forskningsarbejder efterlyser klarere og mere ensartede kriterier for fortolkningen af begrebet.

”Social udsathed opstår, når risikofaktorer i bestemte kombinationer optræder over længere tid.” (Ploug 2007 s. 15)

”På spørgsmålet om, hvad man ved fra forskningen, er det mest entydige resultat, at social udsathed opstår, når risikofaktorer i bestemte kombinationer optræder over længere tid. Det typiske

er med andre ord, at der er flere samvirkende faktorer på spil, der tilsammen bidrager til, at barnet bliver udsat, således at det er ophobningen, der belaster børn, og derfor bør undgås.” (Ploug 2007 s.7)

I HPA projektet (Handlekompetence i pædagogisk arbejde) defineres udsatte børn som:

Børn der ”er eller risikerer at blive udsat i institution, skolen, uddannelse og senere samfundsliv som følge af opvæksten under socialt belastende vilkår, dvs. vilkår præget af fattigdom, arbejdsløshed hos forældre, lav eller ingen uddannelse eller forældre på overførselsindkomst og/eller vanskelige skilsmisser” (Jensen et. al. 2009 s. 26).

De risikofaktorer, der har størst betydning for social udsathed, er ifølge HPA projektet økonomi, tilknytning til arbejdsmarkedet, uddannelseslængde, forældre på overførselsindkomst eller eventuelt familier med eneforsørgere.

I Lausten et al. 2010 fremhæves tre risikofaktorer særligt:

”Mor bor ikke i kernefamilie, mor er på pension eller kontanthjælp og mor har ingen uddannelse eller kun grundskolen. Dette gjorde sig gældende for alle grupper af børn, uanset om de var i forebyggende foranstaltning, anbringelse eller ikke modtog nogen form for personrettet foranstaltning” (Lausten et al. 2010 s. 14)

Disse faktorer er sammenlignelige med HPA projektets definition, og det som bliver retningsgivende for rapportens udvælgelse af studier, der kan uddybe udsattes forhold til naturen.

Denne indkredsning udelukker dermed børn med andre typer af vanskeligheder, fx handicap eller andre ikke-socialt betingede diagnoser. Barnets belastninger er af en sådan art, at det fortsat har mulighed for at få en normal udvikling, dvs. ikke være betinget af handicap eller skader, der kun kan bedres, men ikke overvindes.

Til trods for en række risikofaktorer knyttet til barnet, kernefamilien eller til mikrosystemerne udenfor familien (lokalområde, daginstitution/skole), kan ”beskyttelsesfaktorer” understøtte barnets resiliens.

Beskyttelsesfaktorer knyttes i litteraturen hovedsageligt til barnet, familien og institutioner, men fx personlige interesser, godt forhold til andre børn, støttende voksne, der indgår i hyppig og langvarig kontakt med barnet eller engagerer sig i barnets liv, kan også være væsentlige beskyttelsesfaktorer.

I forbindelse med kommende forskning indenfor området vil det være interessant at undersøge, hvilke beskyttelsesfaktorer, der påvirker udsatte børns liv set over et længere livsforløb.

4.1.Udsatte børn i skole og institution

Udsatte børn risikerer at blive ekskluderet fra de fællesskaber, de deltager i. Det gælder i dagtilbud hvor fx Charlotte Paludan (2004) har vist, at børn, der ikke passer til de herskende kulturelle stemninger eller toner, risikerer marginalisering. I skolen, hvor samme problematikker gør sig gældende i undervisningen, hvor en del udsatte unge ikke opnår ungdomsuddannelser (Katznelson (2004), PLUSS Leadership et al. 2013) og i forbindelse med fritidsaktiviteter og netværk mv., hvor der også sker udskillelse, idet færre udsatte børn og unge deltager i fritidsaktiviteter, i foreninger mv.

4.2.Udsatte børns fritidsliv

På baggrund af tre rapporter om udsatte børns fritidsliv kan nogle af de problematikker, der kan knytte naturbrug og fritidsliv, afdækkes. Rapporterne er Baviskar & Dahl (2009), Olsen & Dahl (2008) og Dahl (2007). Dahl (2007) er en international videnopsamling, der undersøger udsatte børns fritidsliv. I videnopsamlingen er udsatte børn både anbragte og socialt belastede børn, fattige børn, børn med ringe socioøkonomisk baggrund og etniske minoritetsbørn. (s. 5)

Samlet siger de tre rapporter:

”I undersøgelsen af 11-årige børns fritid og trivsel finder vi, at børn, der modtager foranstaltninger, samlet set har et ringere fritidsliv end børn fra ressourcestærke familier, mens børn fra ressourcetsvage familier har et fritidsliv, der er bedre end det fritidsliv børn med foranstaltninger har og dårligere end fritidslivet for børn fra ressourcestærke familier. Børn fra ressourcetsvage familier har dog et fritidsliv, der minder mere om fritidslivet for børn med foranstaltninger.” (Baviskar & Dahl 2009 s 11)

Udsatte børn er mindre aktive i deres fritid end andre børn (Dahl 2007 s. 7) men

”Fritidsaktiviteten kan fungere som en platform, hvor børn med svære opvækstvilkår kan lægge deres baggrund fra sig for en tid og gå i ét med den identitet, som fritidsaktiviteten definerer for dem. Et engagement i en fritidsaktivitet kan også være en måde at lære sig selv at kende på, finde

sin identitet, udtrykke sine følelser eller præstere noget og dermed opnå anerkendelse fra andre børn og voksne. Fritidsaktiviteter giver også mulighed for at møde rollemønstre og få et netværk til voksne, som børnene kan søge hjælp hos, hvis det er svært at få hjælp i hjemmet". (Dahl 2007 s. 8)

Det fremgår af rapporten, at fritidsaktiviteter kan have positiv betydning eller fungere som beskyttelsesfaktor for udsatte børn. Der findes ikke uddybende forskning, der over en længere periode undersøger dette.

4.3. Familiens betydning for ændringer i udsatte børns liv

Forskningen viser, at det ikke er nok at tilbyde fritidsaktiviteter til udsatte børn: *"Kvantitativ forskning i sammenhænge mellem udsatte børns fritidsliv og trivsel viser, at deltagelse i forskellige organiserede og uorganiserede fritidsaktiviteter ofte har en betydning for udsatte børns trivsel. Det er dog også meget vigtigt at inddrage den sociale kontekst, som fritidsaktiviteterne foregår i, og se på betydningen af venskab og netværk. Flere studier viser nemlig, at venskab og netværk har større forklaringskraft end fritidsaktiviteterne i sig selv."* (Dahl 2007 s. 8)

I internationale undersøgelser fremhæves lignende problemstillinger:

"Undersøgelser lavet uden for Skandinavien viser, at økonomisk fattigdom og det at leve i et belastet boligområde i høj grad begrænser børns fritidsliv" (Dahl 2007 s. 8).

Der skrives opsummerende om udsatte børns fritidsliv i en pressemeddelelse fra SFI:

"Danske studier af børn, der lever i økonomisk udsatte familier, viser, at økonomi er med til at begrænse både det organiserede og det uorganiserede fritidsliv sammen med kammerater. Dette bekræftes af norske og svenske studier, der samtidig viser, at kulturel baggrund og kønsroller betyder noget for, hvordan børns fritidsliv former sig. Derudover er forældres praktiske støtte og opbakning vigtig for, at udsatte børn kan deltage i organiserede fritidsaktiviteter." ¹¹

Disse studier peger på, at det ikke støtter udsatte børn særligt, at der tilbydes flere fritidsaktiviteter for alle børn. De udsatte børn kan ikke gribe diverse nye tilbud på samme måde som børn, der bliver støttet af deres forældre, og som lever i et miljø, hvor nye tilbud opfanges gennem

¹¹

<http://www.sfi.dk/Default.aspx?ID=10667&NewsSearch=1&NewsQuery=udsatte+&NewsAuthor=&NewsMetaSubCategory=0&NewsDateYear=0>

informationsøgning og almindelig deltagelse i demokratiet. For at et tilbud skal lykkes for børn, der er i mistrivsel socialt, personligt og fysisk, skal konteksten (familien inddrages), netværk og børns venskaber gerne inddrages.

Dagtilbuddene og skolen har stor betydning for et barns livschancer, men den mest betydende faktor er forældrene.

”SFI har lavet en børneforløbsundersøgelse, der viser, at de ressourcer, der er i familien – det være sig økonomiske, kulturelle eller sociale – spiller en afgørende rolle for, hvordan barnet klarer sig. Det gælder på alle områder – lige fra succes i skolen over sociale relationer til helbred og fritidsaktiviteter (Mattsson et al., 2008). Dette underbygges af forskellige undersøgelser om social arv, der viser, at børnenes læring og skoleresultater i vid udstrækning er afhængig af familiebaggrund (Ploug, 2003). Forældrene er således særdeles vigtige aktører, når børns læring og inklusion skal understøttes. En del af det pædagogiske arbejde i dag handler derfor om at sikre sig, at hele forældregruppen involverer sig og spiller en rolle.” (Task force 2011)

4.4.Familiens betydning eksemplificeret gennem udsatte børn og fysisk aktivitet

Det antages ofte, at fx flere idrættimer eller tilbud om idræts/ bevægelsesforanstaltninger vil kunne udjævne sociale forskelle i børns helbred. Det bekræftes ikke i studier om udsatte unge og fysisk aktivitet.

”En hypotese om, at fysiske aktiviteter vil udjævne sociale forskelle i børns helbred, samt at fysisk inaktivitet blandt udsatte børn vil forstærke sociale forskelle i helbred kan ikke bekræftes. I et afsluttende afsnit om refleksioner og perspektiver fremhæves det, at udsatte børn har forældre, der ikke magter at støtte børnene i fysisk aktivitet, og at børnene derfor ikke deltager i de fritidsaktiviteter, de kunne have lyst til” (Baviskar & Dahl(2009)

Samme konklusioner findes i et andet forskningsprojekt:

”Vores hypotese var, at fysisk aktivitet ville udjævne de sociale forskelle i børns helbred, og at fysisk inaktivitet blandt socialt udsatte børn ville forstærke de sociale forskelle i helbred. Undersøgelsen kan ikke bekræfte dette. Der er blandt børnene markante sociale forskelle i selvvurderet helbred, og disse forskelle udjævnes ikke af fysisk aktivitet. Resultaterne tyder således

på, at fysisk aktivitet ikke er den mest betydningsfulde faktor for social ulighed i sundhed ”
(Andersen & Helweg-Larsen 2008)

Skolebørnsundersøgelsen (Rasmussen & Due 2011) bekræfter, at børn, der er påvirket af flere risikofaktorer, dyrker mindre motion, er oftere overvægtige, har oftere helbredsmæssige problemer, har et lavere selvværd, har lav skoletrivsel, har dårlige spisevaner, ser mere tv, ryger mere, er oftere påvirket af hash mv.

De fremhævede undersøgelser peger, ligesom teksten ovenfor, på betydningen af at inddrage familien i bevægelses/ sundhedsaktiviteter og vejlede forældre i at støtte børnenes aktiviteter.

5. Udsatte børn/ familier i naturen

Det materiale, der her er fundet tilgængeligt i Danmark, viser, at udsatte familier ikke kommer ret meget i naturen¹².

Børn i familier, der er udsat for forskellige risikofaktorer, der kan føre til udsathed (fattigdom, arbejdsløshed hos forældre, lav eller ingen uddannelse eller forældre på overførselsindkomst og/eller vanskelige skilsmisser HPA projektets definition), tilhører et mere naturfremmed segment. Også evaluering fra Red Barnets familieoplevelsesklubber (Ejbye-Ernst 2013) viser, at disse familier ikke kommer meget i naturen pga. såvel strukturelle som økonomiske og kulturelle barrierer.

Der findes ikke samlet forskning, der iagttager naturens betydning for udsatte familier (mennesker der er udsat for forskellige risikofaktorer), hvilket også ville være påvirket af mange former for usikkerhed, som påpeget i indledningen, pga. den åbne og komplekse ”definition” af udsathed, der er fundet i diverse forskning fra fx SFI, Kvælv (2013) mv..

I dette materiale må problematikkerne indkredses, sammenfattes og diskuteres med disse usikkerheder.

5.1. Kommer børn i naturen i dag?

En del undersøgelser viser, at børn over hele verden leger mindre udendørs i grønne områder, end de tidligere har gjort¹³. Den danske undersøgelse (Paltved-Kaznelson 2009) viser fx, at der indenfor de sidste tre generationer er sket et betragteligt fald i, hvor meget børn kommer i naturen.

Denne udvikling forklares med mange forskellige kulturelle tendenser.

- Ændringer i børns legevaner som følge af medier fremhæves ofte. I mange internationale undersøgelser påpeges et mere inaktivt stillesiddende børneliv, som følge af nye vaner med diverse medier. I notat fra kulturstyrelsen (2011)¹⁴ vises, at danske børn bruger medier meget og varieret, at 98 % af danske børn har internetadgang i hjemmet, og at børns tv og

¹² Jensen 2008, Stigsdatter et al.2011, Kjølner et al 2007

¹³ UK Playday 2010 (England), Planet Ark (2011) (Australien), Paltved-Kaznelson (2009) (Danmark), The Outdoor Foundation (2010)(USA), Skar, M., & Krogh, E. (2009) (Norge)

¹⁴ <http://www.kulturstyrelsen.dk/medier/viden-om-medier/boern-og-medier/>

internetforbrug er stigende. Samme tendenser ses i mange andre lande fx i USA (Rideout et al. 2010), i Canada (Carson et al. 2010) og i Norge (Helsedirektoratet 2012)

“Green space has been replaced by —screen space in children’s free time. A Kaiser Family Foundation (2005) study found that the average American child spends 44 hours per week (more than 6 hours a day) in front of an electronic screen. Per week, youth ages 5–18 spend 5 hours participating in organized activities versus 15 hours watching TV”. (Godbey, G. 2009 s. 9)

- Børn lever i kulturer, hvor risiko for trafik, fremmede, kriminalitet mv. betones i medier, og hvor forældre derfor forsøger at begrænse specielt små børns færden udenfor. Selv om der ikke er belæg for fx ”stranger danger” (Louv 2008), har medier en stor betydning for den følte risiko når børn selvstændigt bevæger sig i byrummet.
- Børn i den vestlige verden tilbringer megen tid i dagtilbud og skoler, idet begge forældre arbejder udenfor hjemmet. Selv om der også laves udendørs aktiviteter i børneinstitutioner, er der ofte barrierer for børn for at lege udenfor, som følge af kulturelle barrierer, mange børneinstitutioners rutiner og ret store børnegrupper. Den resterende fritid er for en del børns vedkommende organiseret med foreningsaktiviteter, som ofte ikke involverer leg og aktiviteter i grønne områder.
- Befolkningen er flyttet til byer, hvor der er mange andre tilbud for børn, og hvor små børn skal transporteres, for at de kommer til parker eller andre naturområder.
- Tendenserne er af den amerikanske journalist Richard Louv (2008) fortolket som en problematik, der har skabt ”nature deficit disorder”, at børn misudvikles pga. mangel på naturkontakt. Nature Deficit Disorder er ikke en videnskabelig anerkendt diagnose som fx Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD).

5.2. Om udsatte børns/ familiers besøg af grønne områder i dagligdagen.

Der findes nogen forskning, der viser, at der i nogle af de risikoområder (fattigdom, arbejdsløshed, skilsmisse, overførselsindkomst, lavt uddannelsesniveau), som kompendiet omhandler, er segmenter, der skiller sig ud med et meget lavt brug af naturen.

”Markante sosiale og kulturelle forskjeller gjør seg gjeldende innen området. Etnisk norske barn av foreldre med høg utdanning, og som bor i enebolig nært natur, synes å ha mest kontakt med naturen. Barn av foreldre med innvandrerbakgrunn, barn til foreldre med lavere utdanning som

bor i blokk og som har lengre vei til naturen, bruker mindre tid i naturen. Jenter synes å være litt mindre aktive enn gutter, og opplever flere restriksjoner når det gjelder bevegelsesfrihet.” (Tordson 2013 s. 2)

I Danmark findes der ikke ret meget forskning, der sammenholder sociokulturelle forhold med brug af tid i naturen. Stigsdotter et al. (2011) fremhæver følgende sammenhænge fra undersøgelsen SUSY grøn; at respondenter, der har en kort uddannelse, ikke vestlig etnisk baggrund, bor mere end 300 m fra et grønt område, er enlig og bor i lejlighed, har signifikant lavere sandsynlighed for at besøge grønne områder. Disse faktorer er til dels sammenfaldende med de risikofaktorer, der er fremhævet i afsnittet om udsatte børn.

5.3. Børn med ikke vestlig etnisk baggrund

Der er forskning, der viser, at børn med ikke vestlig etnisk baggrund kommer mindre i grønne områder end gennemsnittet ¹⁵

I Norge er der samme tendenser:

”Etniske forskjeller? Krange & Strandbu (2004), Krange & Bjerke (2011) og Sandberg (2012) konstaterer at ikke-vestlige immigranter (og unge fra arbeiderklassen) er mindre aktive enn etnisk norske middelklasseungdommer.”(Tordson 2013 s. 41)

Dette forsterkes af at indvandrere i Danmark ofte slår sig ned i byer.

I Godbey, G. (2009) fremhæves ligeledes: *“Ethnic minorities are less likely to participate in outdoor recreation or value government involvement in the provision of such services (e.g., Ho et al. 2005; Sasidharan et al. 2005)(s.25)”*

“Tal fra 2009 viser, at folk med ikke vestlig baggrund færdes sjældnere i skovene. Men til gengæld kommer de ofte i større grupper og er længere i naturen, når de først er derude. Mange kommer endvidere aldrig i skoven”(Friluftsrådet 2013 a s. 53).

Der findes ikke mange undersøgelser, men de der findes, viser samstemmende, at folk med ikke vestlig etnisk baggrund kommer mindre i naturen end gennemsnitsbefolkningen i vestlige lande.

¹⁵ Jensen 2008, Gentin 2011, Stigsdotter et al.2011

5.4. Forældrenes vaner har stor betydning for børns præferencer for naturen.

Afsnittet ”familiens betydning” udbygges her med forskning, der forholder sig til familiens betydning for børns vaner og præferencer for at være i grønne områder eller at udøve friluftsliv.

”Det er sterke indikasjoner på at foreldrene har en nøkkelrolle i å sosialisere barn til naturmøte. Tiltak som styrker familien som «fritidsenhet» og stimulerer til naturmøte i unge år, er viktige. På den andre siden: Når foreldrene nå i mindre grad enn tidligere prioriterer denne oppgaven, påligger det et større ansvar hos samfunnets organer og frivillige organisasjoner”. (Tordson 2013 s. 2)

Det ser ud til, at familiens vaner har stor betydning for børns lyst til leg og aktivitet udenfor.

The Outdoor Foundation USA (2010) skriver i et abstract til en undersøgelse: *” Parents, friends and family were the strongest influences in getting younger children to participate in outdoor recreation.”*

Det samme fremhæves i Australske undersøgelser, Cleland et al. 2010, Veitch et al. 2010 og i en hollandsk undersøgelse (Aarts et al.2010) hvor der står:

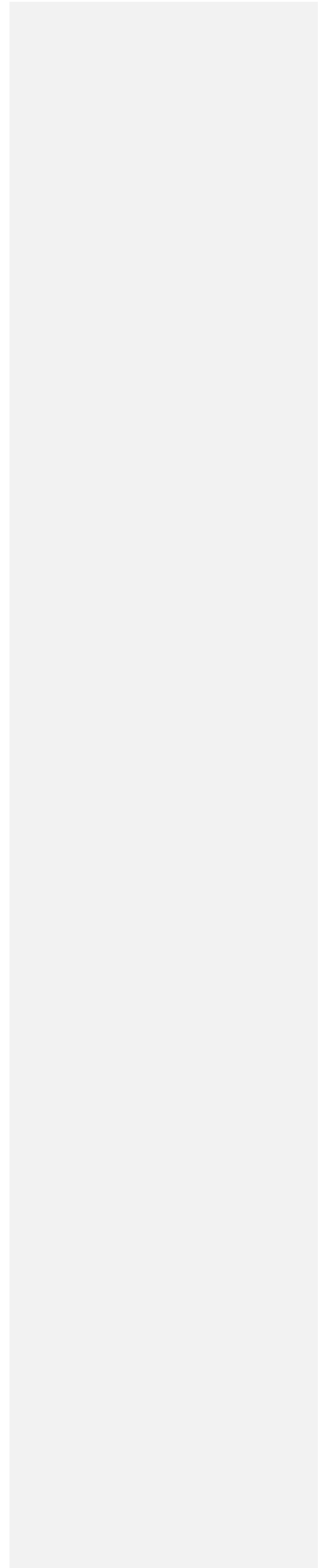
“Based on the survey results, researchers highlight a number of strategies to enhance children’s connection to nature, including providing opportunities at school that engage children with nature, getting friends and parents to encourage children to spend more time outside, and ensuring that activities are fun and easy.” (abstract)

I Engelsk forskning fremhæves ligeledes forældrenes betydning for børns udendørs aktivitet. (Panter et al.2010)

Dansk forskning om udsatte børn viser, at forældre er betydningsfulde for, hvad børn gør i fritiden.(Dahl 2007)

”..... Derudover er forældres praktiske støtte og opbakning vigtig for, at udsatte børn kan deltage i organiserede fritidsaktiviteter” (pressemeddelelse fra SFI)

Den fremhævede forskning peger på, at naturfremmede forældre understøtter, at deres børn bliver fremmedgjorte overfor at komme i naturen, og at dette formodentligt har en ekstra stærk betydning i en tid, hvor børn generelt kommer mindre i naturen.

6. Positive forhold ved børns naturmøde.

Her fremhæves nyere forskning, der undersøger naturens positive effekt på børn/ unges liv. Det må formodes, at naturfremmede børn opnår disse positive effekter i mindre grad, og at de dermed indenfor en række forhold stilles dårligere end gennemsnittet. Dette er kun sporadisk undersøgt direkte, og der mangler forskning, der undersøger konsekvenser både direkte og på lang sigt.

6.1. Fysisk aktivitet

I Norsk forskning fremhæver Tordson i videnoversigt 2013 s. 42:

”Barns deltagelse i friluftsliv varierer med foreldrenes uddannelse og indtækt. Foreldrenes uddannelsesniveau og indtækt synes at være af stor betydning når det gælder forskelle i fysisk aktivitet og friluftaktivitet ”(Helsedirektoratet 2012, NOVA 2011, Vaage 2009, Fyhri & Hjorthol 2006).

Sandercock et al. (2010) viser, at børn fra middelklassekvarterer er mest fysisk aktive udenfor, og at børn fra fattige kvarterer er mindre aktive.

I Norge viser forskning, at børn med veluddannede forældre er mere fysisk aktive, er sundere, deltager oftere i foreningsaktiviteter og cykler og går oftere til skole. (Helsedirektoratet (2012), Ekomrud (2012)

Resultaterne fra SUSY Grøn viser, at hvis afstanden til grønne områder forøges, betyder det, at beboere med stor afstand er mindre fysisk aktive i de grønne områder. Det betyder, at de svarpersoner, som bor mere end en kilometer fra et grønt område, har lavere chancer for at være fysisk aktive sammenlignet med personer, der bor tættere end 300 meter på et grønt område.

Forskning viser, at det er positivt for børns udvikling på mange forskellige måder, at de tilbringer tid i naturen

6.2. Kropslig leg i naturen.

Der findes belæg for, at børn der leger meget i naturen, leger mere fysisk aktivt, og de bliver sundere, stærkere og mere aktive¹⁶. Den fremhævede litteratur består hovedsageligt af komparative kvantitative sammenligninger mellem børn, der leger meget ude fx i dagtilbud, sammenholdt med

¹⁶. (fx Boldemann et al 2005, 2006 og Söderström et al 2004, Grahn 2007, Grahn et al. 1997, Fjørtoft 2000, 2001,2004,2011, Vigsø & Nielsen 2006, Mygind 2005, Mårtensson 2011, Bell et al. 2008, Muñoz 2009, Cooper et al. 2010, Jones et al. 2009, Wheeler et al 2010, Boone-Heinonen et al. 2010, Macket & Paskins 2004)

børn fra almindelige dagtilbud, og af komparative målinger med gps og accelerometer på børn i forskellige miljøer.

Undersøgelser fra hele verden fremhæver betydningen af varieret leg i naturområder som betydningsfulde for børns udvikling. De valgte studier er hovedsagligt kvantitative, og de undersøger, hvordan leg i naturen understøtter, at børn bevæger sig mere.

Undersøgelserne inddrager ikke sociale forskelle i bearbejdningen af det empiriske materiale, så sammenligningerne er ofte mellem børn, der leger i naturområder (udebørnehaver/ udeskoler), sammenholdt med børn, der ikke leger i naturområder.

Undersøgelserne fremhæver, at varierede grønne omgivelser har betydning for børns leg i institution og i hverdagen. Det kan bruges som begrundelse for at støtte ændringer i udsatte børns hverdagsliv. Som det fremgår af afsnit om familiens betydning, ser det ud til, at dette bedst kan gøres gennem helhedsorienteret arbejde rettet mod familiens vaner. Undersøgelserne peger desuden på, at skole og dagtilbud også kan indgå som aktører, der præsenterer børn og familier for muligheder i grønne områder.

Flere metastudier viser en sammenhæng mellem fysisk aktivitet og læring, og i erklæring fra konsensuskonference om fysisk aktivitet og læring afholdt den 25.-27. oktober 2011 udtrykker forskere fra Danmark og Sverige flg.:

”På baggrund af de fremlagte forskningsresultater og diskussionerne på konferencen kunne det konkluderes, at der er en dokumenteret sammenhæng mellem fysisk aktivitet og læring uanset alder.” (Kunststyrelsen 2011 s. 5)

Erklæringen fra konferencen viser, at børn, der lever under forhold, hvor fysisk aktivitet fx gennem foreningsaktivitet og bevægelse i lokalområdet ikke er vægtet, også indenfor et læringsperspektiv begrænses¹⁷. Sammenhængene mellem natur, bevægelse og sundhed kan tænkes ind som forebyggende indsatser, hvis de rettes direkte mod familierne.

6.3. Naturens sundhedsmæssige betydning

Det er påvist i mange undersøgelser, at fattige og lavt uddannede grupper er blandt den dårligst stillede del af befolkningen iagttaget ud fra sundhedstilstand, helse og levealder.

¹⁷ De fremhævede sammenhænge er ”svage” og en bekymring alene overfor børns læring og fysisk aktivitet kan næppe stå alene

”Grupperne af socialt udsatte er på alle sammenlignelige mål for sundhed, sygelighed og trivsel dårligere stillet sammenlignet med den generelle danske befolkning. Dette gælder i forhold til målene for sundhed og helbredsrelateret livskvalitet, generel trivsel, sygelighed, brug af medicin, sociale relationer samt daglig rygning og brug af hash. Blandt de socialt udsatte grupper er fattige og til dels stofmisbrugere de grupper, som er dårligst stillede.” (Pedersen et al. I SUSY udsat 2012 s. 11) ¹⁸

I undersøgelsen SUSY grøn (Stigsdotter et al.2011) sammenholdes befolkningens naturbrug med bl.a. socioøkonomiske faktorer. Afstand til grønne områder er af betydning for oplevelsen af en række faktorer:

- Fysisk betingede begrænsninger
- Fysisk smerte
- Alment helbred
- Vitalitet
- Social funktion
- Psykisk betingede begrænsninger
- Psykisk velbefindende

Resultaterne fra undersøgelsen viser som andre undersøgelser, at mennesker der bor ”mere end en kilometer fra et grønt område har gennemsnitligt lavere point i alle otte helbredsområder end individer, der bor tættere end en kilometer på et grønt område” (Stigsdotter et al. 2011 s. 4).

Samme undersøgelse viser også, at den oplevede stresstærskel stiger hvis afstand (tilgængelighed) til grønne områder vokser. ¹⁹

I review fra Pretty et al.(2009) skrives:

“Pretty and colleagues propose two conceptual pathways—healthy and unhealthy—that shape our lives and life outcomes. On the healthy pathway, people are active, connected to people and society, engage with natural places, and eat healthy foods and as a result tend to live longer and have a better quality of life. On the unhealthy pathway, people are inactive, disconnected to people and

¹⁸ Bemærk at gruppen ”udsatte” her er specielt hjemløse, narkomaner, misbrugere og fattige.

¹⁹ (Hansen 2005, De Vries 2004)

society, do not engage with natural places, and eat unhealthy foods, and as a result die earlier and have a lower quality of life". (abstract)

Mange af de forhold, der understøtter en usund levevis; inaktivitet, social isolation, ingen brug af naturområder, usundt mad mv., er forhold, som præger kompendiets målgruppe.

Naturens betydning i et sundhedsmæssigt perspektiv er også blevet fremhævet gennem komparativ forskning indenfor børnehaver, hvor børn fra naturbørnehaver er blevet sammenlignet med børn fra andre børnehaver. Her viser de tilgængelige resultater, at børn fra naturbørnehaver er sundere end børn fra andre børnehaver.²⁰ Disse undersøgelser viser alle, at børn, der kommer meget i naturen, er mindre syge end den gruppe, de sammenlignes med.

Margareta Söderström (2011) skriver sammenfattende i en svensk vidensopsamling om natur ophold og sundhed:

"Rent intuitivt verkar friluftsliv och vistelse i naturen vara hälsosamt. Naturen lockar barn och ungdomar att använda kroppen och rörelserna blir allsidiga och påverkar både balans, koordination av muskler och muskelstyrka. Naturen är både krävande och hårdför. Det krävs energi, oömma kläder och rejäla skodon och dessutom ett ganska stort mått av förberedelse för besök i naturen och idkande av friluftsliv. Barn måste också ha roligt och det ska vara lustfyllt. Då lever de ut i sina lekar och med den kommer kroppsanvändningen"(Söderström 2011 s. 111)

De fremhævede undersøgelser rettet mod sundhed viser, at et naturfremmed segment stilles dårligere end andre i forhold til sundhed, og at dette har sammenhæng med strukturelle samfundsmæssige forhold. Børn, som bor i boligområder, hvor der mangler varierede grønne områder, sammenholdt med en række andre risikofaktorer (økonomi, uddannelseslængde, tilknytning til arbejdsmarkedet mv.), har større chance for at mistrives. Nogle undersøgelser peger på, at denne mistrivsel stiger med børnenes alder.

6.4. Overvægt og færdsel i grønne områder

Nogle forskere sammenholder ændret livsstil og mere indendørs og stillesiddende tid med de aktuelle problemer med fedme i befolkningen og blandt børn og unge. Mere end 10 % af børn og

²⁰ fx Krøigård 1996, Grahn et al. 1997, Söderström & Blennow 1998, Söderström et al. 2004, Bakke & Moen 2005, Vigsø & Nielsen 2006

unge i Danmark er i dag betegnet som fede. Udviklingen har været et stigende antal svært overvægtige indenfor de sidste 10-15 år.

Godbey 2009 skriver på baggrund af review: *“Today, 13 percent of children and 14 percent of adolescents are significantly overweight ”* (Godbey 2009 s.8)

“Childhood obesity means an increased chance of orthopedic problems and poor sleeping habits, as well as low self-esteem and peer relationship difficulties (Healthlink, Medical College of Wisconsin, January 14, 2009)”. (Godbey 2009. s 8)

“Children who spend time outdoors are healthier, overall, than their indoor counterparts. Two health consequences of insufficient physical activity are obesity and attention deficit” (Godbey 2009. s.7)

Resultaterne fra SUSY Grøn viser, at respondenter, som bor mere end en kilometer fra et grønt område, har større risiko for at være svært overvægtige ($BMI \geq 30$), end dem, der bor mindre end 300 meter fra et grønt område (Stigsdotter et al.2011 s. 6).

Mange af de risikofaktorer, litteraturen definerer udsatte familier/ børn med, er kriterier, der indgår i en livsstil, der har betydning for fedme og måske dermed et dårligere liv.

6.5. Barrierer for at udsatte børn/familier færdes i grønne områder

Der findes såvel økonomiske som strukturelle og kulturelle barrierer, der påvirker udsatte børn/familiers brug af og færden i naturen.

De strukturelle/ økonomiske barrierer består i, at familierne ofte bor langt fra naturområder, at familierne bor i områder, der ikke præget af natur, at børnene går i lokale institutioner og hvor der er mange børn fra vanskelige vilkår. Familierne har begrænsede økonomiske ressourcer til transport, og familierne har ikke har biler, som oftest indgår i transport til naturområder (Jensen 2008).

De kulturelle barrierer består i, at familierne ikke har vane for at komme i naturen, naturbrug er ikke en del af familiens habitus²¹ og det er ikke belagt med kulturel kapital at komme i naturen (Tordson 2013).

I Ejbye-Ernst (2013) viste det sig fx, at mange familier ikke kendte naturområder i deres nærområde og at de ikke har beklædning, der understøtter et aktivt liv i naturen. Det fremgår desuden af evalueringen, at fx en familie med en enlig mor med 2-3 børn ofte ikke kan overskue at tage på tur med børnene, idet det forekommer utænkeligt at overkomme det besvær, som en tur i skoven betyder.

Forskellige studier viser, at brug naturen er forbundet med en middelklasse habitus, og at de fleste udsatte familier ikke har disse før-refleksive vaner.

I forbindelse med undersøgelse af Red Barnets oplevelsesklubber (Ibid), var der en del eksempler på, at familier, der boede i større provinsbyer med rig adgang til naturområder, ikke selv havde set mulighederne i deres lokalområde. Efter nogle ture sammen med de øvrige familier, var der familier, der af sig selv begyndte at benytte de muligheder, der findes i naturen.

”Vi har været på skovtur 6 gange i år, det er billigt og børnene vil godt med efterhånden” (mor til to teenage piger)

Hvor en god barndom i et nordisk (middelklasse) perspektiv er forbundet med leg i huler, røde kinder og hudafskrabninger på knæene efter de første cykelture (Borge et al 2003, Hélden 2011), er det tænkeligt at et naturfremmed segment har andre grundlæggende værdier for en god barndom.

Hvis nærområdet er præget af uro, faremomenter for små børn eller mange mennesker, hvis reaktioner det er svært at læse²², vil barndommen være mere præget af indendørs stillesiddende aktiviteter som fx fjernsyn. Hvis forældrene har meget få erfaringer med at komme i naturområder, vil det have betydning i opdragelse og socialisering.

”Særlig innen skandinavisk forskning har en derimot forstått friluftsliv og holdninger til natur som en i hovedsak sosiokulturell materie (Langseth 2012, Skår 2010, Tordsson 2003, 2010, Odden 2008, Pedersen 1999, Witoszecz 1998, Nedrelid 1991, 1992 etc.). Relasjonen til natur er noe som

²¹ Habitus refererer til værdi- og normsystemer eller før-refleksive kulturelle vaner

²² Narkomaner, alkoholikere, hjemløse, psykisk syge.

den enkelte udvikler i samspill ikke kun med naturen, men også med den kultur som vi socialiseres til deltakere i.” (Tordson 2013)

Odden (2008) fremhæver, at friluftsliv er noget, vi lærer, og at denne læring er afhængig af i første række forældrenes socialisering. De udsatte børn prægnes ikke til at se naturen som et godt sted at være, lege mv. og interviews i materialet (Ejbye-Ernst 2013) viser også, at forældre i nogle tilfælde forhindrer deres børn i at gå udenfor pga. omgivelsernes karakter (salg af hash, kamphunde, narkomaner, alkoholikere ol.).

Nogle undersøgelser viser, at unge, der er udsat for mange risikofaktorer, er mere overladt til sig selv udenfor, når de bliver større børn. Der er ikke nogen grund til at tro, at dette knytter dem til naturrelaterede aktiviteter (Tordson 2013).

6.6. Sociale relationer

Der findes en række casestudier og udviklingsarbejder, der gennem mindre projekter har undersøgt, hvordan grønne områder kan indgå i arbejdet med børns relationer.

Det er undersøgt i forbindelse med udeskole af Mygind (2005), at børn udvider og ændrer deres relationer, når undervisningens kontekst ændres. Dette studie omhandler børn i alderen 9-11 år. Mygind viser i casestudiet, at børn i udeskoleundervisningen udvider deres sociale relationer, og at relationerne mellem lærer og børn bliver dybere, når undervisningen foregår i andre kontekster end skolelokalerne. Fägerstram (2012) viser lignende resultater i en Ph.d. afhandling, som omhandler børn i alderen 13 -15 år.

I børnehaver opfatter pædagoger også, at pædagogisk arbejde i grønne områder virker positivt på børnegrupperne, og det fremhæves ofte, at det er muligt at understøtte børn, der ellers ikke er centrale i børnegruppen ved at skifte kontekst for det pædagogiske arbejde (Ejbye-Ernst 2005).

Lignende konklusioner fremkommer i rapport fra Red Barnet (Bæk-sørensen 2010), der omhandler børn fra asylcentre. Rapport fra Natursamarbejdet (Ejbye- Ernst 2009) viser, at pædagoger, der arbejder med udsatte børn, er enige i disse fortolkninger.

I en bog om arbejde med opmærksomhedsbørn²³ fra Holstebro fremhæves også de relationelle gevinster ved, at det pædagogiske arbejde foregår i grønne områder (Grundahl & Larsen 2010).

²³ Børn der får specialpædagogisk hjælp

Det ser ud til, at pædagoger, lærere og børn vurderer, at der i de grønne områder er mulighed for at understøtte lange og gode lege/læringssituationer (Grahm 1997, Vigsøe 2006), og at kontekstskiftet åbner for at reformulere relationer i børnegruppen og mellem børn/unge og pædagoger/lærere.

Undersøgelserne er alle casestudier, og en del af dem er beskrevet i forbindelse med uddannelsesarbejder, hvor der ikke har været knyttet forskning til. Det er derfor et område, der trænger til grundigere forskning.

6.7. Udsatte børn og omverdenens kendskab

Jeg har ikke fundet forskning eller udviklingsarbejder, der omhandler dette forhold eksplicit.

I forbindelse med evaluering af Red Barnets familieoplevelsesklubber er det gennem en række eksempler blevet tydeligt, at børn i en del af de familier, der deltager i oplevelsesklubberne, har et begrænset kendskab til og erfaringer med almindelige aktiviteter og indtryk fra naturen.

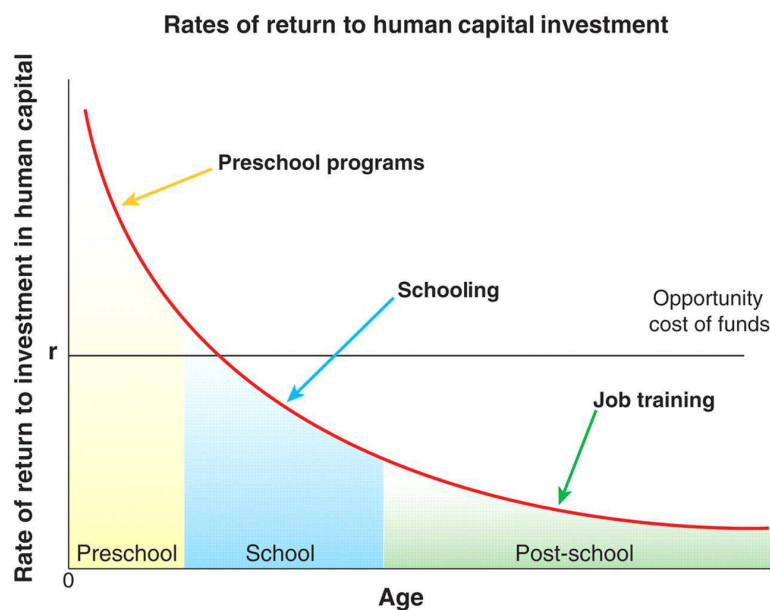
Når fx et barn aldrig har set en myretue, opdaget et ege/ bøge træ, fundet smådyr i skoven eller rørt ved muslinger eller fisk, kan dette virke ekskluderende i en gennemsnitlig børnegruppe, der i skole og fritid har almindelige erfaringer med at være i naturen.

I udviklingsarbejdet på Natursamarbejdet (Ejbye-Ernst 2009) var der en del eksempler på børn, der enten var meget bange for dyr, eller børn som var stærkt aggressive overfor fx høns, kaniner eller smågrise, når de kom på andelsprojektet med et omfattende dyrehold. Denne adfærd vil også virke stødende på mange børn, der fx selv har dyrehold, eller som er socialiseret til kulturelt accepterede normer for omgang med dyr.

Der er ligeledes en del eksempler på fobier som følge af naturfremmedhed, børn som ikke tør gå i højt græs, er bange for at gå med bare tær, eller børn som er bange for meget almindelige hvirvelløse dyr i deres omgivelser (Ejbye- Ernst 2012, 2013). Flere af disse fobiske reaktioner opstår som følge af naturfremmedhed, og da udsatte børn/ familier er specielt naturfremmede segmenter, må dette være et opmærksomhedspunkt også indenfor sociale indsatser.

6.8. Udsatte børn i børnehave og skole (læringsformer)

I 2011 publicerede Hackmann²⁴ flg graf:

Grafen viser en cost-benefit analyse af, hvordan investeringer i "human capital" kommer igen. Grafen viser, at en tidlig indsats i de tidlige børneår er væsentlig, og at indsatser efterfølgende indenfor skole eller ungdomsområdet ikke får så stor betydning for børnenes liv.

Arbejdet med udsatte børn i børnehaver er blevet diskuteret specielt på baggrund af teorier om sprog, og de fleste børn med udsat baggrund bliver sprogscreenet tidligt i børnehaverforløbet.

Der er lavet flere forskningsprojekter, der viser, at børn med udsat baggrund bliver behandlet anderledes end børn med samme baggrund som deres pædagoger eller lærere (middelklasse baggrund). Børn med anden etnisk baggrund end dansk bliver ofte mødt med en belærende undervisningstone (Palludan 2004), og forældre fra udsatte familier bliver mødt med normative vurderinger, der iagttager deres familieliv negativt (Gulløv 2013 i videoforelæsning²⁵).

²⁴ <http://www.heckmanequation.org/content/resource/case-investing-disadvantaged-young-children>

²⁵ <http://konferencer.au.dk/smaa-boerns-institutions-og-hverdagsliv/video-oplaeg/>

Ringsmose (2013) fremhæver, at udsatte børn har brug for specielle læringsrelationer. Hun fremhæver i en videoforelæsning,²⁶ at ” *jo mere voksne engagerer sig i samtaler med børn – desto hurtigere lærer de sprog og jo mere man taler med sit barn, desto højere er deres IQ*”.()

Hun skelner mellem tre forskellige læringstyper i det relationelle og sproglige samspil med børn.

- Responsive interaktion – lydhørt samspil
- Milieu teaching – miljø læring
- Direct instruction – direkte instruktion

I arbejdet med udsatte børn fra børnehaver er lydhørt samspil et samspil, hvor børn og pædagoger kommunikerer følelsesladet og nuanceret. Det er den måde, udsatte børn lærer bedst på (ifølge Ringsmose).

Børn uden vanskeligheder kan lettere indgå i læringssituationer i miljøet, end de udsatte børn, hvor relationen og den følelsesmæssige spejling er væsentlig.

Direkte instruktion er ifølge Ringsmose uhensigtsmæssig for alle børnehavebørn.

I udviklingsarbejdet på Natursamarbejdet (Ejbye-Ernst 2009) blev lydhørt samspil praktiseret gennem små grupper i naturen med en kendt pædagog og ekstra god normering i form af en ekstra projektpædagog. Her blev lagt vægt på simple aktiviteter som at fodre dyr, hente æg eller kæle med dyr i et tæt samspil mellem børn og pædagoger, der kunne nuancere begreber og opfange børnenes signaler. Samtidigt blev børnenes aktiviteter formidlet gennem bøger, nyhedsbreve og forældrearrangementer i naturområdet. Dette for at understøtte en overførsel fra naturaktiviteterne til børnenes hjemmeliv, hvor naturen og aktiviteter i grønne områder ikke spiller en stor rolle i hverdagen. Desværre er dette udviklingsarbejde aldrig fulgt op med empirisk baseret forskning.

Megen forskning viser, at udsatte børn er overrepræsenteret i den samfundsmæssige udfordring, der kaldes 'den uddannelsesmæssige restgruppe', den ca. sjattedel af en ungdomsårgang, der aldrig får en ungdomsuddannelse. Det er ikke undersøgt, om læringsformer i andre kontekster end skolen kan forøge udsatte børns lyst til at lære i folkeskolen og i efterfølgende uddannelsesforløb. Det er også vanskeligt at undersøge, idet denne enkeltfaktor er svær at isolere i et empirisk studie.

²⁶ <http://konferencer.au.dk/smaa-boerns-institutions-og-hverdagsliv/video-oplaeg/>

7. The restorative environment – omgivelsernes betydning for et godt liv

Der findes en omfattende forskning, der ofte med evolutionære perspektiver diskuterer menneskets tilpasning til naturen.

I den internationale litteratur findes megen forskning, der omhandler naturens betydning for mennesker. Naturen forstået som et rekreativt rum, der har betydning for miljøbevidsthed, trivsel, stressniveau og blodtryk. Baggrunden for de forskellige ideer om naturens betydning er her samlet i tre forskellige spor:

- Naturen som stressreducerende (helende) rum AAR (Aesthetic and Affective Responses). I 1984 blev Ulrichs studie af grønne områders helende betydning fremlagt ("The view from a window"). Studiet er efterfølgende udbygget/undersøgt af mange forskere ²⁷
- Attention Restore Theory-teorien AAR. Kaplan & Kaplans studie (1989) førte til "The attention Restoration Theory", som er empirisk viderebearbejdet af en række forskere, ²⁸
- Naturen som et identitetskabende rum (significant life experiences) ²⁹

I nærværende kompendium vægtes det at begrænse fremstillingen af generelle teorier til disse tre, som kunne have indeholdt andre tilgange fx: Hypoteser om mennesket oprindelse som biologisk væsen – biofili hypotese (Kellert 2002, 2005 , Kellert & Wilson 1993)

7.1. AAR - Aesthetic and Affective Responses

Når AAR som teori kort fremlægges, skyldes det, at en del materiale i kompendiet lægger vægt på, at udsatte børnefamilier bor i områder, der ligger langt fra grønne områder, eller i områder, der ikke

²⁷ Fx Ulrich et al. 1991, Ulrich & Parsons, 1992; Ulrich 2001, Ulrich 2002; Hartig 2005.

²⁸ Fx Kaplan and Ryan (1998), og Hartig (2005). Stigsdottier & Grahn (2002), Grahn & Stigsdottier (2003)

²⁹ Fx Tanner 1980, 1998, 1999 Chawla 1998, 2006, Wells & Lekies 2006

er præget af vild natur. Det antages, at denne afstand betyder et dårligere liv og et forhøjet stressniveau som fx fremhævet i SUSY grøn. (Stigsdottier 2011)

I 1984 formulerede Roger Ulrich sig ind i et evolutionært psykologisk paradigme ved empirisk at vise, at mennesker er biologisk tilpassede til at leve i naturomgivelser. Ulrich studerede hospitalspatienters helbredelse og deres reaktioner på at have/ eller ikke at have kontakt med den omgivende natur i form af fx udsyn fra en sygehusseng (Ulrich 1984). Han fandt forskelle på helbredelsestider, alt efter hvor tæt kontakt patienterne havde med naturen. Ulrichs studie eller sammenlignelige studier (Ulrich et al.1991, 2001, Ulrich 2002) viser, at både patienter, raske mennesker og personale ved institutioner kan have glæde af den helende og stressreducerende effekt af ophold i grønne omgivelser (Ottosson 2007).

Ulrichs studie fra 1984 viste, at en naturudsigt gennem et vindue betød kortere tid på hospitalet, højere tilfredshed og mindre brug af smertedæmpende medicin. Andre studier viser, at billeder eller film af naturscenerier virker afslappende på fx studerende, hvorimod billeder af urbane landskaber hæver stressniveauet (Ulrich 1991). Der findes tilsvarende studier, der viser at grønne planter eller naturbilleder i hospitaler eller venteværelser har en positiv effekt på de mennesker, der iagttager dem (Ulrich 2002).

Ulrichs resultater understøtter hypotesen; at ophold i grønne områder betyder stressdæmpning og lavere blodtryk og puls, at mennesker slapper (mere) af i grønne omgivelser. Han viste, at specielt lysåbne områder med spredte træer, udsigt og vand (savannelignende områder) virkede beroligende på mennesker fra alle kulturer (Holm & Tvedt1998). Han modstillede disse varierede naturlandskaber med urbane eller kunstige omgivelser, der kræver stillingtagen gennem intellektuelle eller logiske tankerprocesser hvilket betyder, at stressniveauet stiger (fx gennem puls, muskelspænding og blodtryk). Hvor åbne park- eller skovlandskaber virker beroligende, er fx landskaber med trafik og mange lyde områder, der kalder på anspændthed og parathed til "flugt" eller handling.

7.2. "The Attention Restoration Theory"(ART)

Theorier om opmærksomhedsforstyrrelser er i dag blevet diskuteret en del, fx i forbindelse med etablering af stresshaver, i tendenser til stigning i brug af ADHD medicin (ritalin) samt i stigning i

udgifter til opmærksomhedsbørn (dagtilbud) og specialundervisning i skolerne. I kompendiets perspektiv er der begrænset viden om kombinationen udsathed og opmærksomhedsforstyrrelser:

På socialstyrelsens videnportal skrives:

”I Lægehåndbogen (2013) fremgår det, at adfærdsforstyrrelser, herunder udadreagerende adfærd, forekommer hyppigere i byen og i økonomisk dårligere stillede familier samt lige hyppigt i alle aldre.”

*”Undersøgelserne sammenfatter, at mindst 10 % af alle børn og unge i Sverige har de adfærdsproblemer, der beskrives med diagnoserne ADHD, CD og ODD. Studierne viser også, at der er store variationer i forskellige befolkningsgrupper (Socialstyrelsen, 2010: BUP-föreningen, 2011).”*³⁰

(De befolkningsgrupper, hvor diagnoserne er hyppigst, er befolkningsgrupper, der er påvirket af mange af de faktorer, der i kompendiet er kaldt risikofaktorer).

Kaplan & Kaplans studie (1989) betød at ”The Attention Restoration Theory” blev fremsat. Her omtales to former for opmærksomhed; involuntary and directed attention. I senere arbejder er involuntary attention blevet udskiftet med begrebet soft fascination (præsenteret som spontan opmærksomhed af Mogens Hansen 2002). Spontan opmærksomhed er den form for respons mennesker giver på bevægelse, lysglimt eller pludselige lyde; indtryk som oftest findes i naturområder. Ifølge teorien er denne form for opmærksomhed knyttet til de ældste dele af hjernen (det limbiske system og hjernestammen), og disse former for indtryk kommer let og ubesværet til mennesker.

Direkte opmærksomhed er former for opmærksomhed, der kræves af mennesker i det moderne samfund, fx i løsning af teoretiske opgaver og løsning af problemer i arbejds- eller privatliv. I et stramt organiseret moderne liv er det påkrævet at kunne filtrere den irrelevante information fra og koncentrere sig om udvalgte områder. Ifølge teorien er menneskets kapacitet indenfor direkte opmærksomhed begrænset, kapaciteten er knyttet til den senest udviklede del af hjernen (neocortex).

I forbindelse med overbelastning ses reaktioner som mangel på koncentration, utålmodighed, mangel på fokus og planløs aktivitet. Reaktioner, vi i dag kalder stressrelaterede.

³⁰ <http://vidensportal.servicestyrelsen.dk/temaer/udadreagerende-adfaerd/omfang/omfang>

Kaplan & Kaplan (1989) skriver, at ophold i naturen kan betyde, at overbelastede mennesker kan genvinde deres evne til at fokusere deres opmærksomhed. I forbindelse med deres arbejde med ”The Wilderness Laboratory” afprøvede Kaplan og Kaplan teorien i forbindelse med friluftsture af længere varighed. De registrerede, hvordan kontakt med naturen betød, at deltagerne ikke længere var mentalt udmattede, og at de igen havde overskud til at forholde sig til deres eget liv.

Når den spontane opmærksomhed er fremherskende, vækkes nysgerrighed og umiddelbarhed på en måde, der gør at koncentrationen kan genoprettes. Samme udgangspunkt er brugt i forbindelse med forskellige former for haveterapi fx i Sveriges Landbrugsuniversitets arbejde med stresshaver (Stigsdottier & Grahn 2002, Grahn & Stigsdottier 2003).

The Attention Restoration Theory fremhæver, at det at være i grønne omgivelser betyder, at mennesker bliver mere fokuserede og er mindre udmattede, end de vil være indendørs eller i meget kulturpåvirkede arealer fx i midtbyen.

Kaplan & Kaplan (1989) peger på nogle karakteristika ved omgivelserne, der er nødvendige for at komme sig over stressskabende belastninger:

1. Fascination (fascination) idet omgivelserne skal være forskelligartede og mangfoldige og dermed kunne understøtte spontan opmærksomhed. Det kan fx være artsrige områder, områder med mangfoldighed af fx fuglesang eller områder med vand, lysninger og dyreliv.
2. ”At være væk” (being away) eller at være på tur væk fra de daglige forstyrrelser. For at en oplevelse skal være stressreducerende, skal den dog have en vis varighed (extend).
3. Oplevelsen skal være forenelig (compatibility) med menneskets egne ønsker og præferencer, hvis oplevelsen skal have stressreducerende karakter.

Disse karakteristika opfyldes sjældent for kompendiets målgruppe, hvor det ikke vil være specielt meningsfuldt at være langt væk på tur i naturen. Strukturelle barrierer forhindrer børn i at komme til fascinerende områder fx på tur i skoven eller i det åbne land.

ART teorien er fulgt op med studier af børn:

I et komparativt studie af koncentrationsevnen i naturbørnehave og bybørnehave har Grahn et al. (1997) undersøgt børnene ud fra ADDES testen (opmærksomheds- og koncentrationstest).

Studiet viste, at børn, der legede i naturområder, ofte legede lange koncentrerede lege over flere dage, og at disse børn havde lettere ved at forholde sig til andre børn og voksne. Studiet underbygger, at det er en god idé at tilbyde børn leg i grønne områder.

Kuo, F.E. and A. Faber Taylor (2004), Faber Taylor et al. (2001,2009) har undersøgt, om ADHD kan påvirkes gennem ophold i naturen.

Studierne undersøger, hvorvidt ophold i grønne områder kan påvirke børn med diagnosen ADHD og deres indtagelse af medicin. Det vises, at en tur i parken forøger koncentrationen, skærper opmærksomhed og forøger det generelle velvære. Studierne kan bestemt bruges til at skærpe opmærksomheden overfor behandling af opmærksomhedsforstyrrelser, og resultaterne kan supplere medicinsk behandling med behandling uden bivirkninger.

Vigsø & Nielsen (2006) lavede et komparativt studie af opmærksomhed i en skovgruppe og en almindelig børnehavegruppe fra samme børnehave. I det danske studie undersøges dele af Grahns konklusioner i en dansk børnehavekontekst. med resultater, der underbygger Grahns.

I et studie fra 2009 konkluderes: ”*Children playing in large and integrated outdoor areas containing large areas of trees, shrubbery and a hilly terrain showed less often behaviors of inattention ($p < .05$)*” (Mårtensson et al. 2009 abstract) og I Mårtensson et al. 2011 sammenfattes forskningen indenfor området gennem et review der viser, at naturophold skaber rolige børn.

7.3. Signifikante livserfaringer

Når forskning om store oplevelser i naturen fremhæves, skyldes det, at netop familiens betydning er fremhævet flere gange i materialet. Udsatte børn lever ofte i familier, der ikke kommer ret meget i naturområder. Familieme ser ikke det at være i mindre kulturprægede områder som noget centralt for et godt liv, og det vægtes ikke at tage i skoven med børnene. Forskningen om ”significant life experiences” har hovedsageligt beskæftiget sig med, hvordan store oplevelser i relativt uberørt natur kan påvirke børns engagement og holdninger til omgivelserne. I kompendiets perspektiv kan udsatte familier påvirke deres børn til en svækket interesse overfor naturfænomener og fx bæredygtighed gennem lav tilknytning til grønne områder og friluftsliv.

Der findes en omfattende forskning over ca. 30 år, der omhandler ”significant life experiences as sources of environmental sensitivity”.³¹

Her har forskere fra forskellige nationer undersøgt, hvordan mennesker begrundet engagement indenfor natur og miljøområdet. Den faktor, der er mest markant, er barndomsoplevelser i naturen efterfulgt af oplevelser sammen med nære familiemedlemmer eller specielt engagerede personer fra skole eller anden form for pædagogisk arbejde. Hovedparten er undersøgelser, hvor specielle udvalgte grupper forholder sig retrospektivt til deres liv, men der findes også undersøgelser, der undersøger statistisk tilfældige gruppers præferencer for naturen (bl.a. Wells & Lekies 2006, Agger et al. 2003), og også her lægges vægt på oplevelser i barndommen.

I et review viser Wells & Lekies (2006), at specielle oplevelser i barndommen ofte spiller en betydelig rolle, når miljøinteresserede mennesker begrundet deres forståelse af, hvad der har grundlagt disse interesser.

I det første studium af ”significant life experiences” refererer Tanner (1980) til 45 miljøforkæmperes begrundelser for, hvad der har haft indflydelse på deres engagement. Her nævnes aktiviteter som jagt, fiskeri og naturiagttagelser i barndom eller ungdom.

Peterson and Hungerford (1981) opnår sammenlignelige resultater ved at undersøge undervisere indenfor miljøområdet, og Palmer (1993) påviser tilsvarende forhold ved at undersøge miljøundervisere i England. Chawla (2006) undersøgte miljø fortalere i USA og Norge. Den mest betydningsfulde faktor for engagement i miljøspørgsmål, som fremhæves af miljøundervisere og miljø fortalere i det politiske system, er mange timer i barndommen eller ungdommen i mindre kulturpåvirkede områder alene eller sammen med andre. Også tid med forældre eller lærere (pædagoger), som havde vist interesse i friluftsliv, eller et personligt engagement indenfor naturbeskyttelse eller miljøbevægelse er hyppige begrundelser.

Chawla peger på en række tilsvarende studier, hvor miljøinteresserede voksne eller børn begrundet deres miljøinteresse. I disse studier fremhæves markant, at barndomsoplevelser i mere uberørte naturområder alene eller sammen med nære familiemedlemmer opfattes som en væsentlig grund til miljøinteresse.

³¹ Fx Tanner 1980, Chawla 1998, 2006, Wells & Lekies 2006

“Clearly the most important single factor by far was childhood experiences of nature. Other influences given by over 20% of the respondents were close family, tertiary education, pollution and adult experiences of nature.” (Palmer et al. 1998, s. 453)

Disse undersøgelser viser, at tidlige naturoplevelser tillægges stor betydning af miljøengagerede mennesker.

I deres studie viser Wells & Lekies (2006) en sammenhæng mellem tidlige naturoplevelser og en kurs eller ”livsbane” mod naturinteresse og miljøengagement for en tilfældigt udvalgt gruppe på 2004 personer mellem 18 og 90 år.

Disse undersøgelser er væsentlige for videnopsamlingen, idet de viser en sammenhæng mellem naturoplevelser i mindre kulturprægede områder og menneskers (helt overvejende miljøinteresserede menneskers) fortolkning af årsager til deres egen miljøinteresse. I den danske debat tillægges barndomsoplevelser stor betydning for interesse for natur (fx Madsen 1988, Ernst 1998, Achton 2001, Wolhgemuth 2004, Edlev 2004, 2008, Achton 2005, samt narrative praksisberetninger i Pædagogisk tidsskrift (0 – 14 2/1993, 4/94 og Børn & unge 1995), uden at dette er grundigt undersøgt.

7.4. Opsamling af de tre teorier

De tre teorier (Significant life experiences, ART og AAR) har betydning for udarbejdelse af grønne områder, og specielt indenfor miljøterapi, stresshaver, haveterapi mv. er der opstået tværvideenskabelige miljøer, hvor teorierne danner grundlag for diverse former for terapi.

De tre spor i forskningen peger på, at naturen er et godt rum for hverdagslivet og for pædagogisk arbejde, et rum hvor børn har stor mulighed for at være afslappede, opmærksomme og engagerede, samt at tidlige oplevelser i naturen kan tillægges betydning i forbindelse med identitetsdannelsen.

8. Diskussion og perspektivering

Opsamling på afsnit 4 -7

Kompendiet viser, på baggrund af rapporter fra SFI, at mellem 10% og 15 % af alle familier er påvirket af så mange risikofaktorer, at de er, eller har stor mulighed for at blive, udsatte.

De faktorer, der oftest er fremhævet i den brugte litteratur om risikofaktorer for social udsathed er faktorerne fattigdom³² og uddannelseslængde³³. Kompendiet viser, at mange af de faktorer der kan føre til udsathed, er sammenfaldende med faktorer, der ud fra statistiske beregninger viser, at informanterne tilhører en gruppe, der bruger naturen mindre end gennemsnittet, i nogle tilfælde meget mindre. (Stigsdottier 2011, Jensen 2008)

Red Barnet ser inddragelse af naturen som en del af en social indsats overfor udsatte familier / børn, og den fremhævede litteratur underbygger dette, selv om der ikke findes forskning, der direkte undersøger sammenhængene. Her er et område, der trænger til grundigere undersøgelser end dette kompendiums rammer.

I kompendiet fremhæves en række faktorer, der viser, at det er gavnligt for alle menneskers udvikling uanset social baggrund at komme jævnlige i grønne områder.

I papiret fremhæves specielt:

- At børn, der kommer meget i naturen, er kropsligt stærkere, smidigere og bedre til at koordinere deres bevægelser.
- At leg og læring i naturen har betydning for det sociale klima i dagtilbud og skole (afsnit 6)
- At naturen ifølge teorier om opmærksomhed og menneskelig respons på grønne områder (afsnit 7) er et godt rum for menneskelig udvikling, et rum, der kan give overskud til hverdagen, og et rum, der kan begrænse følelser af stress eller mangel på koncentration.
- At børn fra naturbørnehaver er mindre syge end børn fra ”almindelige” børnehaver.

Børn fra naturbørnehaver i Danmark og Norge kommer primært fra et segment, der har lidt længere uddannelse og lidt bedre økonomi end gennemsnittet.³⁴ Det er samme familier, der ifølge nogle af

³² Afledte faktorer er fx enlige, arbejdsløse, udenfor arbejdsmarkedet, overførselsindkomster, personer med ikke vestlig baggrund

³³ Ingen uddannelse og eventuelle faktorer afledt af dette.

³⁴ Fx Vognæs 2000, Bakke & Moen (2005, Emildsen 2005, Grette 2009

tallene fra afsnit 5 i forvejen understøtter deres børn til fysisk aktivitet, til friluftaktiviteter og støtter deres børn i at få et forhold til naturen (naturmøde).

Børn fra udeskoler bevæger sig også mere end børn fra skoler, der ikke praktiserer udeskole. Her er den fejlkilde, der peges på ovenfor ikke undersøgt. Der er ikke lavet undersøgelser om, hvor vidt udeskole specielt vælges i områder med sociokulturelle forhold, eller om udeskole vægtes i miljøer, der er præget af middelklasse normer, i boligområder med mange grønne områder eller med let adgang til mindre kulturprægede områder³⁵. Fysisk aktivitet er desuden ikke undersøgt med et direkte sigte på udvalgte målgrupper³⁶.

Selv om det ser ud til, at både udeskole og udebørnehaver kan betyde, at børn er mere kropsligt aktive, vil der være problemer med alene at basere en fremtidig praksis i forhold til udsatte børn på disse undersøgelser. Mange af resultaterne i kompendiet viser, at børnehaver og skoler ikke er den væsentligste faktor til at støtte børn i at blive aktive naturbrugere. Her viser de undersøgelser, der er fremlagt, at ændringer af vaner bedst skal ses i sammenhæng med, at hele familien inddrages.

Dog kan fritidsaktiviteter med stærk påvirkning af identiteten på sigt betyde ændringer for barnets/den unges selvopfattelse. Det kan fx være friluftslivs aktiviteter som involverer personen fuldt ud som klatring, kajakroning, adventure race, og forskellige udholdenheds discipliner. Dette er ikke undersøgt i den danske litteratur, men forskning indenfor transformativ læreproces (Illeris 2013) underbygger antagelsen, sammenholdt med undersøgelse af udsatte børns fritidsvaner. Dahl (2007)

I Natursamarbejder (Ejbye-Ernst 2009), i fritidsundersøgelserne fra Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (afsnit 4), i undersøgelser, der omhandler motion (afsnit 4), og i undersøgelser, der undersøger overvægt og inaktivitet (afsnit 5), viser resultaterne, at ændringer støttet af familien er en forudsætning for varige ændringer for børn eller unge.

Selv om nogle dagtilbud og skoler fra udsatte områder lægger en del af det pædagogiske arbejde i naturen, er det ikke sikkert, der får betydning for barnets præferencer, hvis antagelserne om familiens store betydning holder stik.

En mulig løsning på transfer problemet fra dagtilbud/uddannelseskonteksten til hjemmet/boligområdet vil være at inddrage familien på forskellig vis, at informere familierne, og at

³⁵ Der er lavet undersøgelser af udeskole i bymiljøer på Frederiksberg på en skole med børn med mange forskellige etniske baggrunde, men det har ikke specielt været undersøgt, hvilken rolle de sociokulturelle faktorer spiller.

³⁶ Her menes fx: børn med anden etnisk baggrund end vestlig, børn fra brudte familier mv.

fremhæve og formidle gode resultater i forbindelse med aktiviteterne i grønne områder. Det kan fx foregå gennem billedokumentation, videofremvisning, fremlæggelser eller aktivitetsdage i naturen hvor familierne inviteres med osv. Dette er også en almen problemstilling, idet en del undersøgerer i kompendiet fremhæver, at alle børn kommer mindre i naturen i dag, og at børn i almindelighed ser færre muligheder i at være i grønne områder (afsnit 5).

Kompendiets kilder fremhæver, at udsatte børn/familier oftere end andre har en række livsstils problemer, og at udsatte familier føler, at deres helbred er dårligere, og at de generelt har et højere stress niveau end andre. Flere undersøgelser viser, at der er sammenhæng mellem boligens afstand til grønne områder og oplevelse af stress, således at jo større afstand der er til et grønt område, jo mere stressede føles hverdagen for familierne. I de fleste byer findes der parker, grønne kiler, mv., som er tilgængelige for alle. Nogle af kompendiets undersøgelser argumenterer for, at udsatte familier ikke har vaner, der understøtter brug af og aktiviteter i grønne områder, og at disse vaner derfor ikke er en del af familiernes handlerepertoire (habitus), som ubevidst indgår i dagligdagens muligheder. Det kan se ud til, at naturfremmede forældre understøtter naturfremmede børn, og at dette har trivsels- og sundhedsmæssige konsekvenser for børn og familie. Forskningen om signifikante oplevelser i livet peger på, at oplevelser i barndommen i naturområder kan have stor betydning for identitet og kommende interesse for naturen (afsnit 7).

Selv om livsstilsproblemer er mere komplekse end det antydes her, viser mange undersøgelser, at brug af grønne områder til fysiske aktiviteter eller til afslapning har betydning for oplevet livskvalitet. De fremhævede undersøgelser i kompendiet underbygges af en socialpolitik, der bredt satser på at præsentere børn for muligheder for aktiviteter, leg og samvær i grønne områder i dagtilbud og skole. Dette kan sammenholdes med en direkte indsats, der støtter udsatte familier i at opdage muligheder i deres nærområde. Begge dele kan være perspektivrige ud fra et trivsels- og sundhedsmæssigt perspektiv. Både dagtilbud, skole og andre offentlige indsatser omkring børn skal satse på at inddrage grønne områder i deres praksis, hvis de positive effekter af dette skal opstå.

Sammenhængen mellem betydning for trivsel ved brug af naturen/grønne områder og segmenter i befolkningen, der ikke er aktive naturbrugere, er ikke særligt undersøgt. Det kan ses i debatten om fremtidens friluftspolitik, hvor naturen skal ses som en social løftestang, fx i Friluftsrådets strategi for udviklingen af friluftsliv i Danmark.

Således skriver Friluftsrådet i sin strategi for 2013 – 2020:

- *”Senest i 2014 har Friluftsrådet, i samarbejde med andre organisationer, udarbejdet 10 relevante integrations fremmende friluftstilbud for nydanskere”*
- *”Friluftsrådet har i 2016 medvirket til, at flere af landets børnefamilier og bedsteforældre bruger natur og friluftsliv som en ramme for samvær i familien”*
- *Friluftsrådet har i 2016 medvirket til, at flere socialt udfordrede mennesker benytter naturen og oplever friluftsliv som en rekreativ mulighed i dagligdagen”(Friluftsrådet 2013-2020 s. 21)*

De tre pinde viser, at kompendiets tema er relevant, at der ikke findes en særlig forskning eller udviklet praksis inden for området, og at det er store udfordringer i fremtiden. De udfordringer, der venter, er at vende såvel en generel tendens til, at familier bruger naturen mindre, som at dele af befolkningen meget sjældent får gavn af de mange positive muligheder, et aktivt forhold til naturen kan betyde for såvel oplevelser, læring, trivsel og sundhed.

9. Litteratur

- Achton, O. (2001): Udebogen. Århus: Forlaget Klim.
- Achton, O. (2005): Naturfag – overvejelser om uderummet. Århus: Forlaget Klim.
- Andersen, S. Helweg-Larsen, K. (2008): børns fysiske aktivitet i skole og fritid – er socialtudsatte børn fysisk aktive og har der betydning for deres helbred og trivsel. Odense: Statens Institut for Folkesundhed. Syddansk Universitet
- Bakke, H., Moen, K. H. (2005): Gjør natur- og filuftsbarnehager barn friskere. I Lysklett, O. B. (2005): Ute hele dagen. Trondheim: Dronning Mauds Minne Høgskole for førskolelæreutdanning.
- Baviskar, S. Dahl, K. M. (2009): 11-årige børns fritid og trivsel. København: Det nationale forskningscenter for velfærd.
- Bell, S., Hamilton, V., Montarzino, A., Rothnie, H., Travlou, P., & Alves, S. (2008): Greenspace and quality of life: a critical literature review. Greenspace Scotland. (1/12 2009)
<http://www.greenspacescotland.org.uk/default.asp?page=465>
- Bentsen, P., Andkjær, S., Ejbye- Ernst, N. (2009, 1): Friluftsliv. Natur, samfund og pædagogik. København: Munksgaard Danmark.
- Boldemann, C., Blennow, M., Dal, H., Mårtensson, F., Raustorp, A., Yuen, K. & Wester, U. (2006): Impact of pre-school environment upon children's physical activity and sun exposure. Preventive Medicine. 42 (4): 301-308.
- Boldemann, C. Dal, H. Blennow, M. Wester, U. Mårtensson, F. Raustorp, A. Yuen, K (2005): En studie av hur förskolegårdar kan påverka barns fysiska aktivitet och solexponering. Rapport från Centrum för folkhälsa, Avdelningen för folkhälsoarbete SSN 1652-9359 2005:3.
- Boone-Heinonen, J., Casanova, K., Richardson, A. S., & Gordon-Larsen, P. (2010). Where can they play? Outdoor spaces and physical activity among adolescents in US urbanized areas. Preventive Medicine.
- Borge, A. I. H., Nordhagen, R. & Lie, K.K. (2003). Children in the environment: Forrest day care centers – Modern day-care with historical antecedent. History of the family Vol 8, issue 4, Page 605-618.
- Bæk- Sørensen, L. (2010): Natur og fællesskab- Red Barnets naturvejledningsprojekt for socialt udsatte børn i Danmark. København: Red Barnet
- Carson, V., Kuhle, S., Spence, J. C., & Veugelers, P. J. (2010). Parents' perception of neighbourhood environment as a determinant of screen time, physical activity and active transport. Canadian Journal of Public Health, 101(2), 124-127
- Chawla, L. (1998): Significant life experiences revisited: A review of research on sources of environmental sensitivity. The Journal of Environmental Education 29 (2): s. 11-21.
- Chawla, L. (2006): Learning to love the Natural World enough to protect it. Barn nr. 2. 57-78.
- Christensen, B. S. (2013): Terrængående forskning. Et litteraturstudie omhandlende friluftsliv i terapeutisk og pædagogisk arbejde med funktionshæmmede personer. Odense: Speciale afhandling.

- Christensen, E. (2006): Opvækst med særlig risiko. Indkredsning af børn med behov for en tidlig forebyggende indsats. København: Social forsknings instituttet
- Cleland, V., Timperio, A., Salmon, J., Hume, C., Baur, L. A., & Crawford, D. (2010). Predictors of time spent outdoors among children: 5-year longitudinal findings. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 64(5), 400-406.
- Cooper, A. R., Page, A. S., Wheeler, B. W., Hillsdon, M., Griew, P., & Jago, R. (2010). Patterns of GPS measured time outdoors after school and objective physical activity in English children: the PEACH project. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 7.
- Dahl, K. M. (2007): Udsatte børns fritid – et litteraturstudie. København: SFI – Det nationale forskningscenter for velfærd.
- De Vries, S. (2004); Health benefits of a more natural living environment. In: *Forestry Serving Urbanised Societies*. IUFRO World Series Vol. 14, Vienna.
- Edlev, L. (2004, 2008) natur og miljø i pædagogisk arbejde. København: Munksgaard Danmark. Anden reviderede udgave i 2008.
- Ejbye-Ernst, N (2012): Pædagogers formidling af natur i naturbørnehaver. København: Ph.d. afhandling. Institut for uddannelse og læring Århus Universitet.
- Ejbye-Ernst, N. (2009): Kvalitetsløft Natursamarbejdet. Århus: Natursamarbejdet.
- Ejbye-Ernst, N. (2013): Evaluering af red barnets arbejde med familieoplevelsesklubber i naturen. København: Red Barnet.
- Ejbye-Ernst, N. Ejlersen, A. Christensen, J. (2005): Hvordan opfatter lærere og pædagoger at være udenfor i undervisnings- og i SFO- tid med børnene, og hvilke former for udeaktiviteter optager børnene? Århus: CVU ALPHA.
- Ekornrud, T. (2012): "Fysisk aktivitet blant barn og unge. Er barn og unge blitt mindre fysisk aktive?", artikkel på Samfunnspeilet: <http://www.ssb.no/vis/samfunnspeilet/utg/201203/08/art-2012-06-12-01.html>
- Emilsen, K (2005): Bevisste, aktive og fornøyde foreldre I natur- og friluftsbarnehager. I Lysklett, O, B (2005): *Ute hele dagen*. Trondheim: Dronning Mauds Minne Høgskole for førskolelæreutdanning.
- Ernst, B.(1998): *Naturens pædagogik*. København: Semiforlaget 1998.
- Faber Taylor, A., Kuo, F.E., & Sullivan, W.C. (2001). Coping with ADD: The surprising connection to green play settings. *Environment and Behavior*, 33(1), 54-77.
- Faber Taylor, A., & Kuo, F. E. (2009): Children With Attention Deficits Concentrate Better After Walk in the Park. *Journal of Attention Disorders* 2009; 12:402.
- Fjørtoft, I (2000): *Landscape as playscape – learning effects from playing in a natural environment on motor development in children*. Doctoral dissertation. Oslo: Norwegian University of Sport and Physical Education.
- Fjørtoft, I. (2004): *Landscape as Playscape: The Effects of Natural Environments on Children's Play and Motor Development*. *Children, Youth and Environments* 14(2), 2004.

- Friluftsrådet (2013 a): Fakta om friluftslivet i Danmark. København: Friluftsrådet.
- Friluftsrådet (2013): Strategi for Friluftsrådet 2013- 2020. København: Friluftsrådet.
- Fägerstam, E. (2012) Space and place- Perspectives of outdoor teaching and learning. Lindköping University. Lindköping.
- Gentin, S. (2011): Outdoor recreation and ethnicity in Europe—A review. *Urban Forestry & Urban Greening* 10 (2011) 153– 161.
- Godbey, G. (2009). *Outdoor Recreation, Health, and Wellness: Understanding and Enhancing the Relationship*. Washington DC: Resources for the Future.
- Grahn, P. & U.K. Stigsdotter (2003): *Landscape Planning and Stress*. *Urban Forestry & Urban Greening*, Vol.2, 1:1-18.
- Grahn, P. (2007): Barnet och naturen. In Dahlgren, L., O., Sjölander, S., Strid, J.P., Szczepanski, A. (red) (2007): *Utomhuspedagogik som kunskapskälla*. Lindköping: Studentlitteratur.
- Grahn, P., Mårtenssen, F., Lindblad, B., Nilsson, P., Ekman, A. (1997): Ute på dagis. *Movium Stad & Land* nr.145.
- Grette, M, S. (2009): Forældre i natur-og friluftsbarnhager i Buskerud – Hvem og hvorfor. Bø: Masteroppgave. Høgskolen i Telemark.
- Grundahl, T, H. & Larsen, J, P. (2010): *Helt ude i skoven*. Viborg: VIA Systime.
- Halldén, G. (2011): *Barnomens skogar*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Hansen, K, B. & Nielsen, T,S. (2005): *Natur og grønne områder forebygger stress*. København: Skov og Landskab
- Hansen, M. (2002): *Børn og opmærksomhed- Om opmærksomhedens psykologi og pædagogik*. København: Gyldendal.
- Hartig, T. (2005): *Teorier om restorativa miljøer*. In M. Johansson & M. Küller (Eds.), *Svensk miljöpsykologi* (pp. 265-283). Lund: Studentlitteratur.
- Helsedirektoratet (2012): *Fysisk aktivitet blant 6-, 9- og 15-åringer i Norge. Resultater fra en kartlegging i 2011*”. Helsedirektoratet Rapport. Oslo.
- Holm, S., Tvedt, T. (1998): *De grønne områder og sundheden*. Forskningscenter Skov & Landskab – generel viden om de grønne områders betydning for trivsel og sundhed. Udgivet med støtte fra Friluftsrådet.
- <http://www.essex.ac.uk/ces/occasionalpapers/Nature%20Childhood%20and%20Health%20iCES%20Occ%20Paper%202009-2%20FINAL.pdf>
- Illeris, K. (2013): *Transformativ læring & identitet*. København: Samfundslitteratur.
- Jensen (2008): *Videnblade 2,3,4,7,9*. København: forskningscenter Skov og Landskab

Jensen, B. Holm, A. Allerup, P. Kragh, A. (2009) Effekter af indsatser for socialt udsatte børn. HPA Projektet. København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.

Jensen, F, S.(2008): Videnblade 2,3,4,7,9. København: forskningscenter Skov og Landskab

Jones, A. P., Coombes, E. G., Griffin, S. J., & van Sluijs, E. M. F. (2009). Environmental supportiveness for physical activity in English schoolchildren: a study using Global Positioning Systems. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 6.

Formateret: Spansk (international sortering)

Kaplan, R. & Kaplan, S. (1989): *The Experience of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kaplan, R., Kaplan, S. & Ryan. (1998): *With people in mind: Design and management of everyday nature*. Island Press, Washington D.C.

Katznelson, N. (2004): *Udsatte unge, aktivering og uddannelse*. København: Center for Ungdomsforskning, Learning Lab Denmark, DPU. Ph.d.-afhandling 2004.

Kjøller, M. Juel K, Kamper-Jørgensen, F (2007): *Folkesundhedsrapporten 2007*. København; Statens Institut for folkesundhed.

Krøigård, K (1996): *Businstitutioner – børns trivsel og sundhed i to busprojekter i Herning kommune*. Herning Kommune.

Kunststyrelsen (2011): *Fysisk aktivitet og læring*. København: Kunststyrelsen.

Kuo, F.E., & Faber Taylor, A. (2004). A potential natural treatment for Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder: Evidence from a national study. *American Journal of Public Health*, 94(9), 1580-1586.

Kvællø, Ø. (2013) *Børn i risiko*. København: Samfundslitteratur.

Lausten, M. Hansen, H. Nielsen, A, A. (2010): *Udsatte børnefamilier i Danmark*. København: Social forsknings instituttet

Litteratur:

Louv, R. (2008): *Last child in nature*. USA: Sarge

Madsen, B, L. (1988): *Børn, dyr og natur*. København: Forlaget Børn & Unge.

Miljøministeriet (2012): *Friluftslivets Samfundsværdi*. København: Miljøministeriet.

Muñoz, S. A. (2009). *Children in the outdoors: a literature review*. Sustainable Development Research Centre. <http://www.countrysiderecreation.org.uk/Children%20Outdoors.pdf> (1/4 2010)

Mygind Erik (red)(2005): *Udeundervisning i folkeskolen*. Museum Tusulanums forlag Københavns Universitet 2005

Mårtensson, F. Boldemann, C., Söderström, M., Blennow, M., Englund, J, E., Grahn, P. (2009): Outdoor environmental assessment of attention promoting settings for preschool children. *Health & Place*, 15, 1149-1157.

- Mårtensson, F., Jensen, E. L., Söderström, M., Öhman, J. (2011): Den nyttiga utevistelsen. Natur Vårds Verket: Rapport 6407. Januar 2011.
- Odden, A (2008): Hva skjer med norsk friluftsliv?. Doktorafhandling. Høgskolen i Telemark.
<http://www.hit.no/AF/Nyheter/Doktor-i-friluftsliv>
- Olsen, B, M. Dahl, K, M. (2007): Fritidsliv i børnehøjde. København: SFI – Det nationale forskningscenter for velfærd.
- Ottesen, M, H. Andersen, D. Nielsen, L, P. Lausten, M. Stage, S. (2010): Børn og unge i Danmark – velfærd og trivsel 2010. København: Social forsknings instituttet for Bikubenfonden.
- Ottosson, J. (2007): The Importance of Nature in Coping. Creating increased understanding of the importance of pure experiences of nature to human health. Doctoral thesis November 2007. Swedish University of Agricultural Sciences.
- Palludan, C. (2004): Børnehaven gør en forskel. København: Danmarks Pædagogiske Universitets forlag.
- Palmer, J, A. (1993): Development of concern for the environment and formative Experiences of Educators, *Journal of Environmental Education*, vol. 24, No. 3. pp. 26-31.
- Palmer, J, A., Suggate, J., Bajd, B., Hart, P., Ho, R, K, P., Ofwono-Orecho, J, K, W., Peries, M. Robottom, I., Tsaliki, E., Van Staden, C. (1998): An Overview of Significant Influences and Formative Experiences on the Development of Adults' Environmental Awareness in Nine Countries. *Environmental Education Research*, Vol. 4, No. 4, 1998.
- Paltved-Kaznelson. (2009). Nature through the generations. The Danish Society for Nature Conservation.
- Panter, J. R., Jones, A. P., van Sluijs, E. M. F., & Griffin, S. J. (2010). Attitudes, social support and environmental perceptions as predictors of active commuting behaviour in school children. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 64(01), 41.
- Pedersen, V, P. Holst, M. Davidsen, M. Juel, Knud (2012): SUSY Udsat 2012- Sundhedsprofil for socialt udsatte i Danmark 2012 og udviklingen siden 2007. Odense: Statens Institut for Folkesundhed. SDU.
- Peterson, N.J., and H.R. Hungerford (1981): Developmental Variables Affecting Environmental Sensitivity in Professional Environmental Educators. In Sacks, A.B., L.A. Iozzi, J.M. Schultz, and R. Wilke, eds. *Current Issues in Environmental Education and Environmental Studies*, Vol 7. Columbus, OH: ERIC.
- Planet Ark. (2011). Climbing trees: Getting Aussie kids back outdoors.
<http://treeday.planetark.org/documents/doc-534-climbing-trees-research-report-2011-07-13-final.pdf>
- Ploug, N. (2007): Socialt udsatte børn. København SFI – Det nationale forskningscenter for velfærd. (Jensen et. al. 2009 s. 26).
- PLUSS Leadership, Epinnion og Center for Ungdomsforskning (2013): Unge uden job og uddannelse i Hovedstaden. København: Region Hovedstaden.
- Pretty, J., Angus, C., Bain, M., Barton, J., Gladwell, V., Hine, R., et al. (2009). Nature, childhood, health and life pathways: University of Essex. This report is available online at:

- Rasmussen, M. & Due, P. (2011) Skolebørnsundersøgelsen. København: Statens Institut for folkesundhed. Syddansk Universitet.
- Rideout, V. J., Foehr, U. G., & Roberts, D. F. (2010). Generation M2: Media in the lives of 8- to 18-year-olds. Kaiser Family Foundation.
- Sandercock, G., Angus, C., & Barton, J. (2010). Physical activity levels of children living in different built environments. *Preventive Medicine*, 50(4), 193-198.
- Skar, M., & Krogh, E. (2009). Changes in children's nature-based experiences near home: from spontaneous play to adult-controlled, planned and organised activities. *Children's Geographies*, 7(3).
- Stigsdotter, U, A. & Grahn, P (2002): What Makes a Garden a Healing Garden? *Journal of Therapeutic Horticulture* vol. 13, 60-69.
- Stigsdotter, U, K. Ekholm, O. Schipperijn, J. Toftager, M. Randrup, T, B. Bentsen, P. Grønbæk, M og Kamper- Jørgensen, F.(2011): SUSY Grøn: Brug af grønne områder og folkesundhed i Danmark. København: Skov og Landskab. Arbejdsrapport.
- Söderström, M (2011): Medicinska perspektiv på barns naturkontakt. In: Mårtensson, F., Jensen, E, L., Söderström, M., Öhman, J. (2011): Den nyttiga utevistelsen. *Natur Vårds Verket: Rapport 6407*. Januar 2011
- Söderström, M., Mårtensson, F., Grahn, P., Blennow, M. (2004): Utomhus miljön I förskolan – dess betydelse för barns lek och en möjlig friskfaktor. *Ugeskrift for læger*. Vol 166, no 36: 3089-3092.
- Söderström, Margareta & Blennow, Margareta (1998): Barn på utedagis har lägresjukfrånvaro. *Läkartidningen*, 95, 1670-1672.
- Tanner, T (Ed.) 1998. Special issue on significant life experiences research. *Environmental Education Research* 4(4).
- Tanner, T. (1980): Significant Life Experiences: A New Research Area in Environmental Education. *Journal of Environmental Education* 11(4): 20-24.
- Tanner, T.(Ed.) 1999. Special issue on significant life experiences research. *Environmental Education Research* 5 (2).
- Task Force for Fremtidens Dagtilbud (2011): Fremtidens dagtilbud. Ministeriet for Børn og Undervisning for Task Force for Fremtidens Dagtilbud
- The Outdoor Foundation. (2010). Special report on youth: The next generation of outdoor champions. Boulder
- Tordson, B. Vale, L, S, R. (2013): Barn, Unge og natur. En studie og drøftelse av faglitteratur. Bø: Hit rapport nr. 1.
- UK Playday. Playday 2010 opinion poll survey. Gleave, J. (2010). Making it our place: Community views on children's play. Play England. Gleave, J. (2010). Community play: A literature review. Play England.
- Ulrich, R, S. (2001): Effects of Healthcare Environmental design on Medical Outcomes. (18/5 2010) <http://www.designandhealth.com/uploaded/documents/Publications/Papers/Roger-Ulrich-WCDH2000.pdf>

Ulrich, R. S., Simons, R.F. Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., Zelson, M.(1991): Stress recovery during exposure to natural and urban environments . *Journal of Environmental Psychology* (1991) 11,201-230.

Ulrich, R. (2002): Health Benefits of Gardens in Hospitals. Paper for conference, Plants for People International Exhibition Floriade 2002. (17/5 2010)
http://www.flowercouncil.org/uk/p4p/research/020_Science/Health_benefits.asp

Ulrich, R.S. & Parsons, R. (1992): Influences of passive experiences with plants on individual well-being and health, in: D. Relf (ed). *The Role of Horticulture in Human Well-Being and Social Development*. Timber Press, Portland, OR. pp 93-105.

Ulrich, R.S. (1983): Aesthetic and affective responses to natural environments. In Altman & Wohlwill (eds.) *Human Behavior and Environment*, vol 6. Plenum Press, New York.

Ulrich, R.S. (1984): View through a window may influence recovery from surgery. *Science*, 224: 420-421.

Veitch, J., Salmon, J., & Ball, K. (2010). Individual, social and physical environmental correlates of children's active free-play: a cross-sectional study. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*.

Vigsø, B. Nielsen, V (2006): *Børn & udeliv*. Esbjerg: CVU Vest Press.

Vognæs, S. (2000): Når naturen bliver daginstitution. Specialeafhandling. Center for Kulturstudier, Medier og Formidling. Syddansk Universitet, Odense Juni 2000.

Wells, N.M & Lekies, K.S (2006): Nature and life course. *Children, Youth and Environments* 16(1) s. 2-24.

Wheeler, B. W., Cooper, A. R., Page, A. S., & Jago, R. (2010). Greenspace and children's physical activity: A GPS/GIS analysis of the PEACH project. *Preventive Medicine*, 51(2), 148-152.

Wohlgemuth, O. (2004): *Håndbog I naturpædagogik*. København: Forlaget Politisk Revy.

Aarts, M. J., Wendel-Vos, W., van Oers, H. A. M., van de Goor, I. A. M., & Schuit, A. J. (2010). Environmental Determinants of Outdoor Play in Children: A Large-Scale Cross-Sectional Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 39(3), 212-219.